

Tefner Zoltán

NÉMET–OSZTRÁK–MAGYAR TÁRGYALÁSOK LENGYELORSZÁGRÓL

Berlin, 1916. április 14–15.

1915. augusztus 5-én a német csapatok elfoglalták Varsót, majd a frontot még keletebbre tolták északon, egészen Rigáig, a Dűna folyó vonaláig. A front dél felé a Baranoviczi–Pinszk–Luck-vonalon elérte a Szeret és a Prut folyókat. Az osztrák–magyar haderő ugyancsak megindult délkeleti irányban Jarosláv, Lemberg felszabadítására. Az egész egykori Lengyel Királyság felszabadult a százhusz éves orosz cári uralom alól. A hódítás – mert minden felszabadító jellege ellenére a központi hatalmak haderejének e diadalmenetét annak is lehetett nevezni –, nehezen kezelhető feladatok elé állította a két szövetségest: a hatalmas területtel, amely jóformán az ölükbe hullott, kezdeniük kellett valamit.

Az oroszok rombolva és gyilkolva elhagyták egykori birtokukat, abban a tudatban, hogy valamikor majd visszatérnek. Amikor meghátráltak a német túlerő, valamint a porosz katonai tudás fölénye elől, s elhagyták a Királyság területét, nem gondoltak arra, hogy azt az Orosz Császárság katonáiként véglegesen elhagyják. A hadászati döntések a „Sztavkában”, az orosz főhadiszálláson a hagyományos orosz hadviselés elemeit tükrözték: az erő helyett a teret használták fő stratégiai eszközként. John Keegan angol hadtörténész a következőket írja erről: „Egyetlen francia tábornok sem javasolta volna hazája féltékeny gonddal őrzött földjének feladását, hogy így jussanak katonai előnyhöz, Kelet-Poroszországban pedig a német tábornokok szent kötelességüknek tekintették a határ védelmét. Ezzel éles ellentétben az oroszok, egy olyan birodalom lakói számára, amely Nyugat-Lengyelország szántóföldjeitől a Bering-szoros jegéig csaknem 6000 mérföld (9650 km) hosszan húzódott, száz mérföld itt vagy ott nem jelentett többet apró katonai manővernél.”¹ (Kutuzov esetében Moszkva feladását is egy ugyanilyen „apró manőverként” kell értékelnünk, s ez még akkor is így van, ha Moszkva mégiscsak a „Szent Moszkva” volt, Varsó pedig csak idegen föld.) A lengyelek idegenkedve, néha ellenségesen fogadták a bevonuló német, magyar, osztrák, horvát, cseh, román stb. nemzetiségű katonákat. Voltak persze kivételek, például a varsói bevonulás, amelyről az üdvözlő virágosó sem hiányzott.² A varsói népből ekkor valami megmozdult, de voltak távoli paraszti vidékek, ahol a cár

¹ *John Keegan: Az első világháború.* Bp. 2014. 241.

² A lengyel főváros lakóinak döntő része németellenes volt. Mivel azonban a német bevonulással az oroszok túllkapásai megszűntek, s a helyzet is stabilizálódott, a lakosság hangulata javult.

tekintélye annyira beleivódott az emberek tudatába, hogy hűtlenségként fogták fel saját felszabadítóik üdvözlését.

Varsó tehát 1915. augusztus elején elesett, s mind Berlin, mind Bécs számára megnyílt az út az 1914 szeptembere óta az osztrák–magyar hadviselés szerbiai, galíciai és bukovinai mélyrepülése miatt tartalékpályán mozgó lengyel tárgyú külpolitika előtt. A német hadseregek jelentős erőket csoportosítottak át ugyanis a keleti hadszíntérre, hogy a megvert k. u. k.-haderőt kihúzzák a bajból, amelybe saját felső vezetése juttatta, s ennek eredményeként Lengyelország a központi hatalmak kezére került. Ez pedig cselekvésre készítette a magas diplomáciát: hónapokon át mérlegelték a lengyelkérdés lehetséges megoldásait. Ez az elhúzódó folyamat végül 1916 áprilisáig tartott, amikor a tanulmányban bemutatásra kerülő berlini tárgyalásokon, ha pontot ugyan nem is tudtak tenni az ügy végére, de a lengyelkérdés radikális fordulatot vett.

Ausztropolonizmus és diplomácia

1915 őszen magas diplomácia fogalmán persze nem azt kellett érteni, amit a háború előtt értettek, hiszen az egyeztetésben ekkor már szükségszerűen csak két egymással rivalizáló hatalom vett részt, paradox módon épp a két szövetséges, Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia. Ahogy Heinz Lemke NDK-beli történész szellemesen megjegyezte: *Allianz und Rivalität* (szövetség és vetélkedés) volt ez egyszerre.³ S a Lengyelország ügye körül zajló politikai eseménysorban rajtuk kívül legfeljebb a semleges országok, Svájc, Svédország és Dánia Bécsbe akkreditált diplomatái vehettek részt.

A tervezetések Lengyelország jövőjével kapcsolatban a mértékadó osztrák–magyar politikusok köreiből már az első világháború legelején, augusztusban elkezdődtek. Igaz, az orosz sereg 1914. szeptember 17-ei váratlan és gyors támadása megállította a Monarchia galíciai katonai előrenyomulását, de Bécsben az ősz folyamán új és új terveket dolgoztak ki, az augusztusiakat pedig időközben elfogadtatták Berlinnel. A Bécsben élő nagy lengyel kolónia a háború kitörésekor felbolydult. Lázás szervező munka kezdődött; nemcsak az egyszerű polgárok, a „kávéházi politizálás” szintjén, hanem jelentős lengyel személyiségek is igyekeztek megragadni a lehetőséget a Monarchia külpolitikájának befolyásolására. A bécsi újságok naponta foglalkoztak azzal, hogy a Monarchia csapatai mely lengyel városokat foglalták el. A Birodalmi Tanács, a Reichsrat Lengyel Klubjának vezetői, valamint a képviselők és a hozzájuk közel álló véleményformáló újságírók

³ *Heinz Lemke: Allianz und Rivalität. Die Mittelmächte und Polen im ersten Weltkrieg (bis zur Februarrevolution). Wien–Köln–Graz 1977.*

úgy érezték, hogy elérkezett az idő, amire 125 éve vártak, így egymásnak adták a kilincset a kormányhivatalokban.

A bécsi – jórészt konzervatív – lengyel politikusok semmi másban nem gondolkodtak, csak az unióban; egy osztrák–lengyel megoldásban, amelyben Lengyelország vagy az egész Monarchia, vagy csupán Ausztria része lesz. Több, részleteiben eltérő elképzelés is forgott a köztudatban.⁴ Az első komolyabb, a trializmus a magyar konzervatívok – magyar parlamenti nyelvre lefordítva a Tisza által vezetett Munkapárt – heves ellenállásába ütközött, mert megszüntette volna az 1867-es közjogi alapot, a dualizmust. A másik két megoldási lehetőség közül elfogadható variánsnak tűnt még a szubdualizmus, a horvát típusú kapcsolódás Ausztriához, a cseh típusú tartományi státusz azonban szóba sem jöhetett számukra. (Furcsa történelmi kuriózum, de még az a gondolat is felmerült egyesekben, hogy Lengyelországot a régi, Nagy Lajos-i unió mintájára a Magyar Koronához csatolják.)

A bécsi külügyi vezetés – miután már várható volt, hogy az ellenségeskedések Oroszországgal napokon belül megindulnak – mellékszálakon, a titkoszolgálatok bevonásával kezdte meg az előkészítő munkálatokat. Berchtold, a Monarchia közös külügyminisztere július 11-én utasította Szögyény-Marich László berlini nagykövetet, egyeztessen a német külügyminisztériummal arról, hogy Berlinben milyen lehetőségeket látnak az orosz háterszág fellazítására, esetleg forradalmi mozgalmak kirobbantására. Természetesen felmerült annak a gondolata is, hogy magát Orosz-Lengyelországot lázítsák fel, de ettől a megoldástól mind Berlin, mind Bécs vonakodott. Érthető okból: egy forradalmi mozgolódás Lengyelországban katonailag is veszélyes lehetett volna számukra, hiszen érdekükben állt, hogy a frontvonal mögött rend és nyugalom legyen. Ezért aztán inkább elégedetlenségek kirobbantásában gondolkodtak, de más, a hadi eseményektől – egyelőre legalábbis – közvetlenül nem érintett tájakon, mint például Finnországban, a Kaukázusban vagy Ukrajnában.

Szeptember 9-én papírra vetették Bethmann Hollweg⁵ hadicél-programját. Igaz, a terv nem vált publikussá, s a lengyel kérdés is csak érintőlegesen szerepelt benne.⁶ Ebben az ország inkább csak mint a jövő Európájában a keletre, Ázsiába visszaszorított s ezáltal az európai politikából kizárt Oroszország fékentartója jelent meg. Egy olyan bástyaként, amilyen Lengyelország mindig is volt, s amilyen – legalábbis a lengyel politikusok elképzelései szerint – a jövőben is lenni akart.

⁴ *Tefner Zoltán: Az Osztrák–Magyar Monarchia lengyelpolitikája 1867–1914.* Bp. 2007.

⁵ Theobald von Bethmann Hollweg (1856–1921): német politikus, a Második Birodalom 5. kancellárja.

⁶ *Fritz Fischer: Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914/18.* Düsseldorf 2013. 95–96.

A német kormány közvetlenül a háború elején nem hozta nyilvánosságra valódi terveit, csupán a döntésekben érdekelt belső emberek tájékoztatására készültek feljegyzések. Ezekben a hadicélok meghatározása a maximalista elképzelések foglalata lett. Bethman hadicél-tervezete szerint azonban Kelet-Európa, tehát az Oroszországgal vívott harc színtere, egészen más formát öltött volna. Ebben nem a hódítási szándék állt a középpontban, hanem egy német vezetésű Közép-Európa kialakításának gondolata. A későbbi, 1915-ös Naumann-féle terv ezt a koncepciót fogalmazta meg nagy terjedelemben, részletekbe menően, egy majd 300 oldalas könyv formájában.⁷ A Közép-Európának nevezett, földrajzilag valójában tágabban értelmezett hatalmas térségben a német befolyás érvényesült volna. Ide tartozhatott volna Dánia, Hollandia, Belgium, Franciaország – és természetesen az Osztrák–Magyar Monarchia, illetve akár Olaszország, Svédország és Norvégia is. A térség államai egy közös vámterület részeként a német gazdaságpolitikai érdekek szerint igazodtak volna egymáshoz és a külvilághoz. Mindezt annak ellenére, hogy nem rendelkeztek volna „közös alkotmányos felsőbb szervvel, s tagjai külsőlegesen egyenrangúak” lettek volna.

A „szeptemberi programként” elhíresült dokumentum az *Előzetes feljegyzések a békekötésnél követett politikánk alapvonásairól* hangzatos címet viselte, s lényegében hallgatott arról, hogy mi lesz Oroszországgal, csak általánosságokat fogalmazott meg ezzel kapcsolatban. A berlini Külügyi Levéltár iratai meggyőző érveket szolgáltatottak arra nézve, hogy a Bethmann Hollweg által követett hadicél-politika nem csak egy szűk kamarilla, tehát néhány beavatott politikus szellemi terméke volt. Már a háború első heteiben is nagy nyomás nehezedett a német kormányra, s a porosz minisztériumokra is: a nagyipari tömbök, a pángermánok, a profeszori kar nagy része mind a keleti terjeszkedést követelték. Mindenki tisztában volt azonban azzal, hogy a lengyelkérdést az a fél fogja megoldani, amelyik megnyeri a háborút. Bethmann Hollweg kezdeti álláspontját is ez a dilemma határozta meg, a *dilatatorikus*, halasztó hatályú megoldás: „Elméletileg az lett volna helyes, ha a problémát a háború teljes időtartamára lebegni hagyjuk” – olvassuk a német kancellár emlékirataiban.⁸

A kérdésről azonban tárgyalni kellett. A bécsi diplomácia legfelsőbb körei ugyanis aktívan foglalkoztak a lengyel ügygel. Számukra egyértelmű volt, hogy a több mint egy évszázad óta formálódó ausztrapolonista elképzelés lesz a megoldás kulcsa. A konkrét bécsi tervek megfogalmazását az első napokban hátráltatta, hogy – mivel korábban a németekkel keveset beszéltek hivatalosan a kérdésről – nem voltak teljesen tisztában Berlin álláspontjával. Nem is lehettek, hiszen

⁷ *Friedrich Naumann: Mitteleuropa*. Berlin 1916.

⁸ *Theobald Bethmann Hollweg: Betrachtungen zum Weltkrieges*. 2. Teil. Während des Krieges. Berlin 1921. 88.

Bethmann Hollweg vázlata a jövő Európaról még csak a Wilhelmstrasse néhány íróasztalán feküdt. Történelmi pillanat: Berchtold osztrák–magyar közös külügyminiszter augusztus 10-én feladta az első fontos számjeltáviratot lengyel ügyben Szögyény-Marich Lászlónak, a Monarchia berlini nagykövetének. Az utasítás szerint tisztáznia kell a német kormány álláspontját Lengyelországgal kapcsolatban, s figyelmeztetnie Berlint, hogy egy teljesen független Lengyelország létrehozása „nem áll Ausztria–Magyarország érdekében”.⁹

Berlinben azonban kísértett a richelieu-i és bismarcki értelemben vett „reálpolitika” tradíciója is. (Richelieu ars poeticája szerint: „Az állam nem halhatatlan, vagy most üdvözülni, vagy soha.”)¹⁰ Tehát mindig a jelenben kell megszerezni a politikai előnyöket, nem pedig egy metafizikus világban, ahogy azt a teológia tanítja. Az „államérdek” a richelieu-i értelemben vett igazodási pont, nem pedig a politika liberális és romantikus értelmezése. 1914 októbere és 1915 augusztusa között a német diplomácia e szerint a politikai krédó szerint működött.

1914 vége és 1915 nyara között a diplomácia terén valójában nem történt semmi érdemleges fejlemény. A lengyel föld továbbra is orosz birtokban volt, Galíciát és Bukovinát pedig 1914 végén megszállták az orosz csapatok. Lemberg elfoglalva, Przemysl erődítmenyei körülráva. A helyzet reménytelennek tűnt, s „fegyverek közt hallgatnak a múzsák”. A diplomácia művészetét hallgatásra ítélték, mivel a lengyel ügyben az adott a pillanatban nem is volt miért küzdeni, hiszen a szövetségesek szempontjából a helyzet sokkal rosszabbul állt, mint 1914. szeptember 17-e előtt. Amint azonban az August von Mackensen által vezetett porosz gárdisták fokozatosan előrenyomultak északi irányban Radom felé, Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök pedig elkészítette és megvalósította a tervet Przemysl, Lemberg és Jarosláv elfoglalására, visszatért az osztrák–magyar és német diplomácia korábbi, önbizalmat sugárzó hangja.

Pár nappal Varsó elfoglalása után, augusztus 13-án és 14-én Bethmann Hollweg és a közös külügyminisztert felváltó Burián István megbeszélést folytatott a lengyelkérdésről, amelynek eredményeként Berlin nem állított elvi akadályt az ausztrópolonista megoldás elé. Ugyanezen év novemberében sor került egy másik találkozóra is, azonos szereplőkkel. A német kancellár ezen a november 10–11-én zajló berlini tárgyaláson, bár fenntartásokkal, de ismét beleegyezését adta az ausztrópolonista megoldásba. Valamennyi forrás ezt igazolja, többek között Burián naplója is. Az augusztusi tárgyalásokhoz képest mégis fontos változások történtek, ami leginkább abban nyilvánult meg, hogy Bethmann Hollweg november 11-én

⁹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) Min. des Aeussern. PA I. Karton 522. Liasse XLVII 11. Berchtold utasítása Szögyény-Marichnak, 1914. aug. 10. Számjeltávirat.

¹⁰ *Henry Kissinger: Diplomácia.* Bp. 2008. 52.

az osztrák–lengyel megoldást már feltételhez kötötte, és pedig ahhoz, hogy győztes háború esetén Ausztria Lengyelország „átengedése” fejében lépjen vámszövetségre Németországgal. A vámszövetség kérdése a német vezérkari főnök, Erich von Falkenhayn javaslatára került be a tárgyalási programba; nem egy teljes, mindenre kiterjedő vámunióról volt itt még szó, nem a Naumann-féle „Mitteleuropa-tervről”, hanem csupán vámkedvezmények listájáról, amelyhez később más államok is csatlakoznának.¹¹ A Heinrich von Tschirschky bécsi német nagykövet által pár nappal később Bécsben átadott emlékeztető ezt úgy fogalmazta meg, hogy „elsősorban a jelenlegi osztrák szerződéses vámszínvonal csökkentésében kellene megtalálni a kompenzációt arra az esetre, ha mi lemondanánk Orosz-Lengyelországról”.¹²

Milyen tényezők hatására indult el a német politikában a korábbi álláspont újraértelmezése? Mennyire volt, illetve lehetett a háború kezdetén a Monarchiával szemben tanúsított konciliáns magatartás őszinte? Ha a Kissinger által leírt réalpolitikából indulunk ki, bátran mondhatjuk: semennyire. A német hátraarc nem máról holnapra következett be. A réalpolitikára jellemző állhatatlanságon kívül számolnunk kell azzal is, hogy 1879, a kettős szövetség megkötése óta a háromcsászár-politika talaján személyes, a 18. századi értelemben vett dinasztikus elemek is beleszövődtek a két birodalom egymás közötti külpolitikai kapcsolataiba. A „gentleman agreement” szabályait Ferenc József, I. Vilmos és később II. Vilmos is igyekezett betartani, ha ez nem is mindig sikerült. Sem Kálnoky Gusztávról, sem később Aehrenthal közös külügyminiszterről nem lehetett azt állítani, hogy ígéreteiket *expressis verbis* megszegték volna. A fordulatot mindig a katonai, politikai és gazdasági tényezők változása idézte elő. (A háttérben persze ott volt a társadalom mélylélektanában évtizedeken át érlelődő krízisudat.) A németek a háború elején megígérték Lengyelország átadását a Monarchiának (amennyiben sikerül az oroszokat kapitulációs békére kényszeríteni), az idő haladtával, a feltételek megváltozásával azonban ennek épp az ellenkezőjét tették. Ebben különbözött a német lengyel-politika a hadviselő felek bármelyikének erkölcsi kánonjától. A megkésett német fejlődés traumájából táplálkozó kisebbségi érzés átcsapott világuralmi törekvésekbe.

1915 nyarán a győzelmek egymást követték a keleti fronton, s Lengyelország a központi hatalmak megszállása alá került. Az 1915. novemberi berlini tárgyalásokon Bethmann Hollweg „feltételei” részben ezekből a hangulati elemekből összeállt politikának a kifejeződései. Az oroszokkal köthető különbéke gondolata, amelyet a német politikusok 1915 tavaszán még oly kézzelfoghatónak láttak, novemberre teljesen elvesztette aktualitását. Új eszmék erősödtek meg a berlini politikában, amelyek lényege: Lengyelországot nem szabad visszaadni az oroszoknak.

¹¹ Lemke, H.: Allianz und Rivalität i. m. 250. [A tanulmányban szereplő idézetek a szerző fordításai.]

¹² Tschirschky jelentése Bethmann Hollwegnek. Uo.

Külpolitikai hibák ifj. Andrassy Gyula értelmezésében A lengyel-politika „hullámelmélete”

Összekötni két olyan tényezőt, amelyeknek a pusztá létezése is a háború kimenetelétől függött, több volt, mint illúzió. (A háború megnyerése egyet jelentett volna Lengyelország megtartásával, sőt függetlenségével. A különbéke még félmegoldás sem lehetett, hiszen ez azt jelentette volna, hogy az oroszok ismét visszatelepülnek Varsóba.) Bethmann Hollweg, aki nem a légvárak építését tekintette kancellári működése alapjának, ezúttal ingoványos talajra tévedt. Burián úgyszintén, de az ő esetében ez nem volt példa nélküli.¹³ Az elképzeléseket ezúttal a realitások fölé helyező magyar politikus szívesen hallgatta Bethmann Hollweg ígéreteit, miközben mindketten tudatában voltak annak, hogy ha mégiscsak különbékére kerülne sor, vissza kellene adni Lengyelországot Oroszországnak. Ebből a szempontból tehát a tárgyalás ezen részének értelme sem volt.¹⁴ Ifj. Andrassy Gyula írja az első világháborúval foglalkozó könyvében: „A kancellár a Németországgal való gazdasági és katonai megegyezés esetében kész lett volna az általam képviselt megoldást elfogadni. De Bethmann Hollweg egy percig sem volt Németországban a helyzet ura. Nagy erők dolgoztak ellene is, a lengyel–osztrák megoldás ellen is. Az Oberkommando hallani sem akart arról, hogy Lengyelországról lemondjon. Mivel ő hódította meg, abszolút jogot formált reá. Abból indult ki, hogy mi nem bírjuk a lengyeleket megszervezni és megvédeni az orosz nyomás ellen, hogy csak német tudás és német fegyelem lesz erre képes és Lengyelország sorsa Németországot nagyon közelről érinti, mert Lengyelország védi a keleti határát. Rámutattak a galíciai slendriánra, a ruténok közt elszaporodott árulásokra, mint annak bizonyítására, hogy az osztrák nem fogja tudni a lengyelt az orosz befolyás alól felszabadítani. Kevés rokonszenv is volt a németekben a lengyelek iránt, kevés bizalom a lengyelek jóakarataiban.”¹⁵

Az eltérő nézetek és érdekek ilyen szövevényében előbb vagy utóbb fordulatnak kellett bekövetkeznie. Andrassy jól látta, hogy az érdekhierarchia csúcsán a német nagyipar tisztán gazdasági igényei állnak. „A német ipar a lengyel nyersanyagot maga számára akarta megszerezni. Az alldeutschok talán legszívesebben magára Német-Ausztriára is rátették volna kezüket. Hallani sem akartak arról, hogy ehelyett Lengyelország is a Habsburg-monarchiához csatoltassék.”¹⁶ Mindezek háttérben természetesen ott tornyosult az elhibázott stratégia okozta csődtömeg is, amely

¹³ Burián doktriner személyiségéből következett az illúziókergetés, aminek során saját elképzeléseit a politikai realitások elé helyezte. Lásd *Tefner Zoltán: Régi célokkal az elvesztett vártán*. Burián István és a lengyel ügy az első világháborúban. Valóság 69. (2016) 12. sz. 61–78.

¹⁴ A másik fő témán a Balkán értendő.

¹⁵ *gróf Andrassy Gyula: Diplomácia és világháború*. Bp. 1921. 110.

¹⁶ Uo.

a háború elején nyugaton következett be a Schlieffen-terv kudarcával. Amennyiben ugyanis a nyugati terjeszkedés bukásra van ítélve – gondolták –, akkor biztos talájon kell állnia a német államnak keleten, s itt nem lehet sem engedékenységet, sem gyengeséget mutatni. „Mentől kevesebb kilátás volt a nyugat felé való terjeszkedésre, annál nehezebb volt azt a megoldást elfogadtatni, amely Lengyelország élére a mi dinasztiankat állította volna. Hogy volna a német közvélemény előtt az képviselhető, hogy ők, az erősebbek, az igazi győzők, üres kézzel kerüljenek ki a harcból, amikor a gyengébb szövetséges új királyságot szerez? Nem csoda, hogy a koalíció nehézségei következtében bizonyos bizalmatlanság kezdett széles német körökben velünk szemben elterjedni, és hogy azzal az aggodalommal is találkozunk, hogy ha Varsó és Prága egy kézbe kerülnének, a körülzárt Szilézia fenyegetve lenne, és hogy a 20 millió lengyel a Habsburg-dinasztiát szláv irányba fogná terelni és a német szövetséget lehetlenné fogná tenni. Ilyen körülmények között tehát nehéz volt Berlin hozzájárulását elnyerni, nehéz főleg addig, amíg magunk se tudtuk világosan, hogy mit akarunk, hogy miképpen illesztjük be a Habsburg-monarchiába ezt az új országot és hogy milyen lesz a német–osztrák–magyar viszony. E bizonytalansággal járó ingadozásunk következtében Lengyelországban sem alakult ki erős közhangulat mellettünk.”¹⁷

Andrássy gondolatfűzése arra a konklúzióra vezetett, hogy a Monarchiának meg kell nyernie a lengyelek szimpátiáját. A kulisszák mögött az érdekhierarchiák harca folyt, a nyílt propagandában a lengyel társadalom kegyeiért zajlott a versengés. Ennek megszerzése – a háború során – azért ment nehezen, mert közben a hadseregnek természetesen rekvirálnia is kellett, hisz a front ellátása abszolút primátust élvezett. Emellett Bécs helyzetét az is nehezítette, hogy időnként meg kellett mondani a lengyeleknek, hogy amire a leginkább vágnak (független lengyel állam), az a háború alatt biztosan nem valósítható meg. Az érdekhierarchiák harca a két nagyhatalom diplomáciai találkozóin zajlott. Ezek az ellentétek tették a lengyelkérdést bonyolulttá. Ezt a bonyolultságot leginkább a matematikában használt, periodikusan változó görbék hullámmozásával lehet jellemezni. Az ausztrópolonista átalakítás véghezvitelének esélye, amelynek sikeressége a Monarchia legfontosabb érdeke volt, évenként, háromnegyed évenként, sőt félévenként fluktuált, ha az amplitudó legfelső és legalsó pontjait nézzük. A németek időről időre készséget mutattak annak elfogadására, hogy a Monarchia bekebelezze a lengyel területeket, majd rövid időn belül alapvetően megváltozott a képviselt álláspontjuk. A görbe azonban az 1914-es augusztusi legmagasabb pontról gyorsan süllyedni kezdett. Az 1915-ös őszi helyzet még azt jelezte, hogy Bécs háborús célkitűzéseit tekintve egyetértés uralkodik a szövetségesek között (ekkor még szinte a hullám tetejéről beszélhetünk), s az osztrák megoldással még maga II. Vilmos is rokonszenvezett.¹⁸

¹⁷ Uo.

¹⁸ *Werner Conze: Polnische Nation und deutsche Politik im Ersten Weltkrieg. Köln–Graz 1958. 139.*

Kezdődött azzal, hogy szeptember végén maga a német vezetés is elbizonytalanodott. Az álláspontok megoszlottak. A törésvonal a politikai és katonai vezetők között húzódott. Semmiképpen sem lehetett kizárni a két vitatott megoldás egyikét sem: Lengyelország visszaadása az oroszoknak szükség esetén ugyanúgy lehetséges opció volt, mint a terület Monarchiához csatolása. Ezzel a két lehetőséggel szemben foglalt állást a katonai lobbó nagy része. Az ütközőállam, a *Pufferstaat* gondolatát éppúgy felhozták a vitákban, mint a lengyel felosztottság fenntartását, amennyiben az oroszokat nem sikerülne legyőzni.¹⁹ Falkenhayn például a kancellár álláspontjával szemben visszanyúlt az 1815-ös bécsi döntésig, mert szerinte a legjobb megoldást továbbra is Lengyelország felosztottságának fenntartása jelentette. „Az állam nélküli lengyelek továbbra is a ragasztóanyag lennének a német–orosz egyetértésre nézve” – írta Bethmann Hollwegnek szeptember utolsó napjaiban.²⁰ Szerinte abban az esetben, ha mindenképpen az osztrák–lengyel megoldást kell majd választania a német politikának, akkor abba csak úgy szabad beleegyezni, ha az egyesítés a német Mitteleuropa-terv keretében megy végbe. Ausztria önmagában egy „kadar”,²¹ egy idejét múlt birodalom, egy oszlásnak indult tetem, amelyhez a német jövőt a Mitteleuropa-terven kívül nem szabad hozzákötni. Hasonló véleményen voltak az ipari és gazdasági szövetségek, a Reichstag jobboldali nacionalista pártjai, a pángermánok és a német egyetemek professzoraiból álló csoportosulások is.

1915. augusztus végén a hivatalos kommunikációs politika még más volt, mint amilyenné a későbbiekben változott. Szigorúan tiltotta mind a Monarchiában, mind Németországban azt, hogy a kikerülő sajtóanyagokban bármiféle annexióról, hódításról, területi igényekről szóló hír láthasson napvilágot. A védelmi tényezőket hangsúlyozták.²² A hivatalos álláspont úgy szólt, hogy a szövetségesek „Európát védik az ázsiai barbárság ellen”. Ettől függetlenül természetesen a kiszivárgott információk állandó feszültségben tartották a német társadalom széles tömegeit. A politikai hierarchia csúcsán álló kancellár – aki ingadozó, a saját maga döntéseiben is kételkedő személyiség volt – nem tudta magát függetleníteni az őt érő, gyakran álláspontjával ellentétes előjelű hatásoktól. A fent említett hullámozást részben ennek a személyiségvonásának lehet tulajdonítani.

1915. október 29-én a bécsi német nagykövet, Tschirschky gróf²³ figyelmeztette a közhangulat által elbizonytalanított Bethmann Hollweget arra a veszélyre, hogy

¹⁹ *Lemke, H.*: Allianz und Rivalität i. m. 72–73.

²⁰ *Erich von Falkenhayn*: Die Oberste Heeresleitung 1914–1916 in ihren wichtigsten Entschlüssen. Berlin 1920. 232. Idézi: *Conze, W.*: Polnische Nation und deutsche Politik i. m. 139.

²¹ Uo.

²² *Fischer, F.*: Griff nach der Weltmacht i. m. 113.

²³ Heinrich Leonhard von Tschirschky und Bögendorff (1856–1916): százsz születésű német diplomata, bécsi német nagykövet.

Ausztria esetleg kizoríthatja Németországot Lengyelországból. Azt javasolta, hogy Németország kössön katonai konvenciót a Monarchiával, hogy így biztosítsa a Reich katonai befolyását az országra. Hasonló gyanú Németországgal szemben is megfogalmazódott, ezúttal azonban osztrák oldalról. Leopold von Andrian báró,²⁴ az egykori varsói főkonzul, 1914. november 23-án lengyel referensként arról tudósította felettesét, Burián Istvánt a Ballhausplatzon, hogy Varsó német visszafoglalásának köszönhetően jelentősen megnőtt a német orientáció támogatóinak aránya a városban.²⁵ Az osztrák szociáldemokraták vezére a Reichsratban, Ignacy Daszyński pedig egyenesen azt állította, hogy: „Ha ma a németeknek szükségük van az egész Lengyelországra nézve mértékadó Varsó szavazatára, azt 48 órán belül megkaphatják.”²⁶

A kölcsönös gyanakvás és rivalizálás légkörében s a tömegpszichózis nyomásával a háttérben elengedhetetlenné vált a két diplomáciai vezetés találkozója a helyzet tisztázása érdekében. Az egykori közös külügyminiszter, Agenor Gołuchowski előzőleg többnapos magánlátogatást tett Varsóban. A németek udvariasan, de hűvösen és bizalmatlanul fogadták.²⁷ Mindenekelőtt a hadsereg számára volt fontos, hogy tisztán lássanak a lengyel kérdésben, ezért a vezérkari főnök október 6-án levélben kérte a Külügyminisztériumot, hogy a szabályozás érdekében kényszerítsen ki határozott állásfoglalást.²⁸ Berlin, miután szüksége volt a Monarchia részvételére a háborúban, nem térhetett ki a tárgyalás elől. Burián – a látogatást előkészítendő – utasította berlini nagykövetét, Hohenlohét,²⁹ Szögyény utódát, hogy előzetesen tegyen javaslatot Bethmann Hollwegnek a szubdualista megoldás elfogadására.

A Mitteleuropa-terv és összekapcsolódása a lengyelkérdéssel

A két külügyminiszter találkozására 1915. november 10–11-én került sor Berlinben. A helyzet – akkor még – nem volt alkalmas arra, hogy a német kancellár nyíltan ellentmondjon Burián elképzeléseinek. Megjelent azonban egy új, a kétoldalú tárgyalások történetében addig ismeretlen elem: Bethmann Hollweg a tömeghangulatra mint kényszerítő belpolitikai erőre hivatkozott, mikor azt kérte, hogy „bizonyos feltételek” teljesítését az osztrák–magyar fél is vállalja magára. Ezek a

²⁴ Leopold Ferdinand Freiherr von Andrian zu Werburg (1875–1951): költő, író, színházigazgató, diplomata. 1915. december 16-tól a Közös Külügyminisztérium képviselője a német Katonai Főkorományosság mellett Varsóban. 1917 februárjától a Ballhausplatz lengyel referense.

²⁵ *Conze, W.*: Polnische Nation und deutsche Politik i. m. 142.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo. 143.

²⁸ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Politisches Archiv (a továbbiakban: HHStA PA). Min. des Aeussern. Allgemeines 8–10. Karton Liasse Krieg 1. Instruktionen für unsere Vertreter beim AOK und bei anderen Militärbehörden. Conrad von Hötendorf levele Buriánnak, 1915. okt. 6.

²⁹ Gottfried zu Hohenlohe-Schillingsfürst herceg (1867–1932): tábornok diplomata, 1914. augusztus 4-től berlini nagykövet.

feltételek előhírnökei voltak egy később preferált témakörnek, amely egyszerre több közép-európai országot is érintett: a Naumann-féle Mitteleuropa-tervek.

Burián családottsága érthető volt, annál is inkább, mert ő ismerte a Monarchia két miniszterelnöke, Tisza István és Karl von Stürgkh ezzel kapcsolatos elutasító álláspontját. Emiatt szembe kellett szálljon a német elvárással. A lengyelkérdés összekapcsolása a német Közép-Európa-tervvel ugyanis a magyar gazdasági és politikai uralkodó körök jelentős részének érdekeivel nem volt összeegyeztethető. Bár az ausztrópolonista megoldást következetesen képviselő Buriánt kellemtelenül érintette, Bethmann Hollweg végső következtetése logikus volt. Szerinte ugyanis, amennyiben sikerül egy gazdaságilag stabil Közép-Európát kiépíteni, az közép- és hosszú távon is biztosítani tudja a hatalmas keleti szomszéd elleni katonai védelmet. Egy széthullásra ítélt Ausztria–Magyarország vagy egy önálló Lengyelország erre nem lenne képes. Az erős védelemhez ugyanis mindenképpen gazdasági erő kell, egy nagy, a németek által irányított belső piac, s határ-kiigazítások, amelyek délen és keleten megfelelő védelmi sávot, harci zónát képeznének a majdani orosz támadással szemben. Megjelent a színen az öszlengyel társadalmi rémképek egyike, a „lengyel ütközőállam” (*Pufferstaat*).

A terv pár hónappal később bomlott ki teljes egészében. Az új koncepció összekapcsolása a lengyel ütközőállam tervével valamikor az 1916-os év elején jelent meg úgy, hogy az már többé nem csupán emlékiratok tárgyát képezte, hanem a német kormány hivatalos álláspontjává vált. Bethmann Hollweg a következőket írta Beselernek, az időközben Varsóban létrehozott német Katonai Főköormányzáság vezetőjének³⁰ 1916. január 6-án: „Ma még nem tudom eldönteni, hogy végül is vajon általános politikai megfontolások tűnnek szükségesnek vagy lehetségesnek ahhoz, hogy beleegyezzünk az osztrák–lengyel megoldásba, miközben attól sem tudok eltekinteni, hogy vajon sikerül-e az Ausztria–Magyarországhoz fűződő viszonyunkat olyan tartós alapra helyezni, amely számunkra egy ilyesféle szabályozás feltételeit jelentené.”³¹ Így a Monarchiának tett korábbi ígéret tovább halványult.

A végső szót az ügyben a katonai vezetés mondta ki. Werner Conze német történész szerint a fordulat egyes mozzanataiban Falkenhayn bizalmatlanságának hatása érhető tetten. Ausztria – állapította meg Falkenhayn – egy győztes háború után sem biztos, hogy Németország felé forduló külpolitikát fog folytatni, ezért nem kívánatos, hogy megkapja Lengyelországot. Még akkor sem, ha Németország katonai konvenciót kötne vele. A legjobb megoldásnak a terület Németországhoz való

³⁰ Hans Hartwig von Beseler (1850–1921): német vezérezredes. 1915. augusztus 27-től állt a varsói székhelyű német Katonai Főköormányzáság élén.

³¹ Bethmann Hollweg Beselernek, 1916. jan. 6. Idézi: Conze, W.: Polnische Nation und deutsche Politik i. m. 142.

csatolását tartotta volna, föderatív formában. Gottlieb von Jagow külügyminiszter azonban a kancellárral együtt úgy ítélte meg, hogy az idő még nem érett meg arra, hogy a német álláspontot hivatalosan is közöljék Ausztriával.³²

A német diplomácia időhúzása 1916 elején

A tél hátralévő részét áldatlan huzavona, időhúzás tette ki. A berlini Külügyi Hivatal egy sor figyelmeztető jelentést kapott Varsóból az ottani megnövekedett osztrák aktivitásról, Andrian pedig hasonlókat küldött Bécsbe a varsói „német arroganciáról”. Tschirschky Bécsből hasonló benyomásairól tájékoztatta Berlint, főnöke, Jagow pedig egyetértett vele abban, hogy valóban túrhetetlen, ami Varsóban Andrian szervezésében történik.³³ A varsói német főkormányzó, Beseler is nehezményezte, hogy Andrian stábjának létszáma a hatásosabb agitáció érdekében nagyon megnőtt, ami ellentmondott az 1915. szeptember 14-ei tescheni egyezményben foglaltak szellemének.³⁴ Szerinte a bécsi politika Varsóban kondomínium kiépítésére törekedett.³⁵ A lengyelek pedig „benne voltak a játékban”. Beseler csupán azt felejtette el megemlíteni, hogy korántsem az egész fővárosról lehetett ezt elmondani, hiszen ahogyan Jagow leveléből is kiderült: országának tulajdonképpen erős tábora volt Lengyelországban, s ez (jelentős túlzással ugyan, de) az egyesülést szorgalmazta Németországgal.³⁶

Conze kutatásainak eredményei jól mutatják, hogy január végén már egyértelmű jelzések érkeztek mindenhonnan: a német vezetésnek tárgyalnia kell Buriánnal. Február 21-én Beseler kijelentette, hogy az osztrák–lengyel megoldás német részről elviekben sem tartható tovább, de arra is figyelmeztetett, hogy a diplomáciai ellentét élezése sem ajánlatos. A program készen állt, s azt ekkorra már Bethmann Hollweg is (a fentebb bemutatott hosszás vívódást követően) magáévá tette.

Maga Beseler is tudta, hiszen mint állandóan Varsóban tartózkodó főhivatalnok a szó konkrét értelmében is „testközelből” érezte a lengyelek hangulatváltozásait, hogy ezt a tervet nem lesz könnyű elfogadtatni a lengyel társadalommal, s hangot adott annak a véleményének, hogy a terv kivitelezésében elkövetett esetleges hibák az oroszok malmára hajthatják a vizet. Az oroszok kivonultak ugyan,

³² Uo. 146.

³³ *Ludwik Bazylow*: Sprawa polska po wybuchu pierwszej wojny światowej. In: Historia Dyplomacji Polskiej III. 1795–1918. Pod redakcją Uő. Warszawa 1982. 849.

³⁴ Tescheni egyezmény (1915. szeptember. 14.): az osztrák–magyar és a német vezérkari főnökök által Teschenben aláírt megállapodás Orosz-Lengyelországot két megszállási területre, főkormányzóságra osztotta, Varsó és Lublin székhellyel. A megszállt területek élére katonai kormányzók kerültek. Lásd *Németh István*: Az első világháború „elfelejtett” keleti frontja. In: Grotius E-könyvtár 67. (<https://bit.ly/3D925Ry>, letöltés 2021. okt. 15.)

³⁵ *Conze, W.*: Polnische Nation und deutsche Politik i. m. 146.

³⁶ *Bazylow, L.*: Sprawa polska po wybuchu pierwszej wojny światowej i. m. 849.

de az idő kissé megszépítette az emléküket, vagy legalábbis enyhítette a 120 év alatti szenvedések keltette ellenérzést velük szemben. Félő volt, hogy megerősödik az orosz orientáció – ráadásul a sanyarú háborús életkörülményekről sem lehetett sok jót elmondani. „Csak rákényszeríteni tudjuk a Németországhoz való csatlakozást” – hangoztatta Beseler,³⁷ aki jól látta a hirtelen fordulat lehetőségét, bármennyire ellentmondtak is a történelmi tapasztalatok ennek.

Burián ezt a veszélyt nem érzékelte. Egyrészt azért, mert a Monarchia eleve „zusammengelegtes Reich” (összetett birodalom), azaz nemzetiségi konglomerátum formájában élt túl vagy háromszáz évet, másrészt azért, mert a külügyminiszter természete merev és doktrinér volt. Burián február végén egy magánlevelet intézett a német kancellárhoz.³⁸ Bethmann Hollweg Hohenlohén keresztül eljuttatott mentegetőző válaszában elismerte, hogy a lengyel ügy „kettőjük dolga”, ezért már neki is szándékában állt a levélírás, *de* aktuális lenne a szóbeli egyeztetés is. Arra hivatkozva azonban, hogy fizikailag teljesen igénybe veszi a nyugati front, a tengeralattjáró háború, az USA hadba lépésének megakadályozása stb., arra kérte Buriánt, hogy halasszák el egy időre a lengyelkérdés megtárgyalását. (Hohenlohe megjegyzése: „A kancellár, aki egy fáradt, agyondolgozott ember benyomását kelti, holnap reggel a Főhadiszállásra, Charleville-be utazik.”)³⁹

Bethman pár nap múlva visszatért Charleville-ből, úgyhogy Hohenlohe március 13-án jelenthette: a kancellár kész a személyes találkozásra, előtte azonban a korábban el nem intézett ügyeket kell napirendre tűznie, többek között össze kell hívni a Reichstag Külügyi Bizottságát. Így a lengyel ügy csak ezt követően kerülhetett napirendre. (Hohenlohe szerint az ülés összehívásának valódi célja az volt, hogy elhárítsák a kormány elleni áskálódásokat.) Burián utasította nagykövetét, hogy fejezze ki köszönetét azért, hogy a kancellár egyáltalán „kilátásba helyezte a személyes tárgyalást”, s felhívta a figyelmét arra, hogy a tárgyalások előtt ne vágjon elébe semminek, gondosan kerülje a fennálló ellentétek említését. Kérte továbbá, hogy kövesse majd figyelemmel a kancellár Reichstag-beli beszéde után kibontakozó vitát, s tegyen jelentést azokról a kormányoldali megjegyzésekről, magyarázatokról, amelyek eltérnek az osztrák–magyar állásponttól a lengyelkérdésben.

³⁷ Uo. 147.

³⁸ HHStA PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Liasse XLVII/3 Subakten 1–9. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Bethmann Hollweg kancellárnak címzett magánlevél másolata, 1916. febr. 25.

³⁹ A német OHL, az „Oberste Heeresleitung” gyakorta váltogatta székhelyeit, Charleville csak egyik volt a sok közül. Az OHL mindig ott állomásozott, ahol a Nagyvezérkar, a „Legfelsőbb Főhadiszállás”, az „Oberstes Hauptquartier”. A háború kezdete óta több ilyen helyszín létezett: először Berlin, majd Koblenz, Pletz, Bad Kreuznach, Bad Münster stb., végül a háború végéig a belgiumi Spa. A „Legfelsőbb Főhadiszállás” fogalmát úgy kell értelmezni, mint a legfelsőbb politikai és katonai vezetési szint tagjainak változó helyszíni gyülekezőhelyét: császár, kancellár, vezérkari főnök, a tengernagyi stáb, hadügyminiszter, a Külügyi Hivatal képviselője stb.

Közben elkészült a Ballhausplatzon egy, a Lengyelország jövőjéről szóló leirat (1914 augusztusa óta a sokadik), amelynek kidolgozásában egy egész munkacsoport vett részt.⁴⁰ Nem mintha bekalkulálták volna a készülő drámai fordulat lehetőségét, hanem mert minél konkrétabb, részletesebb, „vonzóbb(?)” tervet akartak letenni a tárgyalóasztalra Bethmann Hollweg elé. (A dokumentum tele van Burián széljegyzeteivel, a tépelődés jeleivel.) A leiratban a bécsi rendezési terv korábbi – Andrassy által csupán későn, az 1920-as évek végén felismert és leírt hibás – tézisei ismétlődnek. „A lengyel kérdés önként átvezet a Németországhoz való viszonyunkhoz, mert a két probléma belsőleg összefügg. Mint már rámutattam, a lengyelkérdés rontott a németekhez való viszonyunkon. A két nagyhatalom harmonikus összeműködését az előforduló összes ellentétek között az olasz után talán a legerősebben a lengyel konfliktus zavarta meg, és e két nagyhatalom közti viszony tökéletlensége hatott zavarólag a lengyel helyzetre.”⁴¹

1916. március 29-én elhangzott Bethmann Hollweg Bécsben annyira várt beszéde a Reichstagban. A kancellár csupán annyit mondott a kérdésről, hogy a status quo-hoz való visszatérés immár nem lehetséges (nyilvánvaló utalás arra, hogy az oroszokkal a különbekerlethezés végre megfeneklett), s hogy Lengyelország jövője a két birodalom, Németország és Ausztria–Magyarország megállapodásán múlik.⁴² Április 7-én megérkezett Bécsbe egy számjeltávirat Hohenlohétól, amely jól mutatja, hogy a nagykövet is felismerte: itt már többről van szó, mint Lengyelország jövőjének paritásos vagy ausztrópolonista rendezéséről. Azt jelentette Buriánnak, hogy úgy véli, „a németek számára nem érdektelen a területiális kérdés”. Egyértelmű, hogy a német „területi érdek” artikulációja a lengyelkérdést a korábbiakhoz képest más dimenzióba helyezte. Burián Hohenlohe jelzésére nem reagált, mivel végre – hosszas kötérlhúzás után – sikerült rögzíteni a találkozó időpontját április 14-15-ben.

A tárgyalások előkészítő anyagai

Április 10-én megérkezett Berlinbe Hohenlohe számára az utolsó eligazítás a tárgyalások előtt.⁴³ Az instrukció még mindig optimista hangvételű volt: a külügyminiszter hangsúlyozta, hogy a felelősség nagy, meg kell nyerni a németeket az osztrák

⁴⁰ HHStA PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Liasse XLVII/3 Subakten 1–9. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Leirat Lengyelország jövőjének kérdése tárgyában. (Berlinbe elküldve: 10/16.)

⁴¹ *Andrassy Gy.*: Diplomácia és világháború i. m. 111–112.

⁴² HHStA Min. des Aeussern. PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Liasse XLVII/3 Subakten 1–9. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Hohenlohe jelentése Buriánnak, 1916. ápr. 3.

⁴³ HHStA Min. des Aeussern. PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Liasse XLVII/3 Subakten 1–9. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Hohenlohe jelentése Buriánnak, 1916. ápr. 3.; Burián utasítása Hohenlohénak, 1916. ápr. 10.

tervnek, mert ha ez nem sikerül, akkor a rendezés nemcsak a lengyelek érdekeivel kerülhet ellentétbe, de nem szolgálja majd a központi hatalmakét sem. Burián még ekkor is bízott abban, hogy a „józanabb” német döntéshozók nem fogják félreismereni az önálló Lengyelország Ausztria–Magyarországhoz csatolásának előnyeit (sic!). Az instrukció azt is jól mutatja, hogy Burián korántsem mondott le a lengyelek megnyerésének már az első pillanattól kezdve alkalmazott taktikájáról. Bethmann Hollweget ugyanis rá kívánta beszélni arra, hogy a két szövetséges ne áruljon többé zsákbamacskát: „Ennél fogva meg kell tudni mondani a lengyeleknek, hogy a központi hatalmak hogyan képzelik el a lengyelkérdés definitív megoldását, ha a lengyel területek leválnak Oroszországról, s hogy a lengyelek mit várhatnak ettől.”⁴⁴ (Emellett a teljesen önálló Lengyelország ötletét ő is elutasította.)

A Hohenlohénak küldött utasítás főbb gondolatait Burián már február 25-én megfogalmazta Bethmann Hollwegnek is, egy magánlevélben.⁴⁵ Burián a tárgyalás forgatókönyvébe mindenképpen fel kívánta venni az augusztusban és novemberben már érintett „lengyel túlsúly – német túlsúly” dilemmát. Eszerint, ha Lengyelországot a Monarchia kapná meg, akkor Ausztriában a Reichsratban hosszú időre biztosítva lenne a német túlsúly.⁴⁶ Kompenzációként Németország mindent megkapna keleten, egy kis terület kivételével Volhíniában, amelyre a Monarchiának stratégiai okokból szüksége van. Ezen túl azonban területileg Németország szabad kezet nyerne mindenütt, ahol erre igényt tart, többek között a Suwałki-területen is.⁴⁷ Bécs naivitását jól mutatja, amit a vámkérdésben képviselt: ha Lengyelország az osztrák vámterülethez tartozna, az a német gazdasági érdekeknek (!) is kedvező lenne, mivel a magas védővámokra alapozott orosz rendszer helyett a mérsékelt védővámot alkalmazó osztrák–magyar rendszer lépne életbe, ami ösztönözné a német kereskedelem expanzióját a Monarchia felé.⁴⁸

A tárgyalás előkészítő anyagai közé tehát akár már a fent említett, Burián által Bethmann Hollwegnek írt február 25-ei magánlevelet is be lehetne sorolni. „Azokon a megbeszéléseken – írja Burián –, amelyeket Önnel folytattam,⁴⁹ s amelyek számomra a megtiszteltetést jelentették, elviekben megállapodtunk, hogy a Lengyel Királyság, ha azt leválasztottuk Oroszországról, az Osztrák–Magyar Monarchiába

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ *Bazyłow, L.*: *Sprawa polska po wybuchu pierwszej wojny światowej* i. m. 849.

⁴⁶ HHStA Min. des Aeussern. PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Li-asse XLVII/3 Subakten 1–9. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Burián Hohenlohénak, 1916. ápr. 10.; Burián Hohenlohénak, 1916. ápr. 10.

⁴⁷ *Bazyłow, L.*: *Sprawa polska po wybuchu pierwszej wojny światowej* i. m. 850.

⁴⁸ HHStA Min. des Aeussern. PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Li-asse XLVII/3 Subakten 1–9. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Burián utasítása Hohenlohénak, 1916. ápr. 10. Számjeltávirat.

⁴⁹ 1915. augusztus és november.

fog betagozódni. Egyetértve ismertük fel, hogy ez a megoldás a legcélszerűbb, miközben nem titkoltuk el a nehézségeket sem, nem siklottunk el a felett, hogy másfajta megoldás előreláthatólag még nagyobb nehézségekkel járna. A lengyel kérdés szándékaink ellenére a háború következményeként keletkezett, és csupán arról volt szó, hogy őszintén elgondolkoztunk rajta, milyen döntés lenne a leghasznosabb szövetséges államaink jövőbeli külső és belső biztonságának megszilárdítása szempontjából.”⁵⁰

Az osztrák–magyar politika valóban úgy látta saját szerepét, hogy csak alkalmazkodott a háború következményeihez, s valóban nem a területszerzés céljából lépett be a háborúba, „legfeljebb” a déli határánál egyre veszélyesebbé váló nagyszerb jugoszlávizmust akarta leszerelni azzal, hogy Szerbiát kapitulációs békére kényszeríti, s a németekkel a közös érdekek talaján vissza kívánta szorítani Oroszországot a Prut folyó vonalától keletre, keresztülhúzva ezzel annak európai aspirációit. Ezzel szemben – amennyiben elfogadjuk Fritz Fischer állításait Bethmann Hollweg 1914-es szeptemberi hadicéljairól – már a kezdet kezdetén kirajzolódtak a hegemonisztikus német háborús célok (Rathenau-terv, a Mitteleuropa-terv célkitűzései, a Közép-Európára irányuló hódítás).

Burián Bethmann Hollwegnek írt levele elején ismételten felsorolta az összes, előző hónapokban, sőt években már előadott érvét. Először is leszögezte, hogy Tisza soha nem egyezne bele a dualizmus megszüntetésébe. Az osztrák megoldás mellett szólt szerinte az is, hogy Lengyelország nélkül a Monarchiára a „politikai elnyomorodás várna”, amin azt értette, hogy Galícia esetleges távozásával az ország gazdaságilag nagyon meggyengülne, mértéken felül veszítene előnyös katonai-geostratégiai helyzetéből, emellett elveszítene egy belpolitikailag is nagyon fontos birodalomfenntartó elemet.⁵¹ Szerinte a belpolitikai nyomás ellenére sem lenne szabad Németországnak az egész Kongresszusi Lengyelországban élő nagylétszámú lengyel etnikumot magához csatolnia. A megszállási övezetekben ugyanis a lengyel nemzet egyre inkább nemzeti öntudatra ébred, egyre inkább jelentkezik a nemzeti önállósodás igénye, ezt pedig csak együttes német–osztrák–magyar erővel lehet a kívánt mederben tartani.⁵² A két főkormányzóság ügye külön problémát vetett fel, mivel ezek gyakran túllépték a „tisztán szolgálati intézkedések kereteit”, rendelkezéseik nem mindig feleltek meg az általunk (a két külügyi vezetés által) kialakított hivatalos álláspontnak. (Burián itt nyilván arra is gondolt, hogy egységes törvényi,

⁵⁰ HHStA PA I. Min. des Aeussern. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Li-asse XLVII/3 Subakten 1–9. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Bethmann Hollweg kancellárnak címzett magánlevél másolata, 1916. febr. 25.

⁵¹ *Tefner Zoltán*: Ugron István és a német külpolitika 1918 áprilisában–májusában. Századok 145. (2011) 1449.

⁵² HHStA PA I. Min. des Aeussern. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Li-asse XLVII/3 Subakten 1–9. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Bethmann Hollweg kancellárnak címzett magánlevél másolata, 1916. febr. 25.

politikai és közigazgatási körülményeket kellene kialakítani, hogy amikor a központi hatalmak a háborút már megnyerték, ne egy szétszórt, működésképtelen állami szervezetnek nem nevezhető rendszer álljon a békeszerződés megfogalmazására összegyűlt diplomaták előtt.) „Előrelátó vagyok [amikor azt mondom – T. Z.], hogy Németország és mi a teljes okkupációs üzemet az általunk megszállás alatt tartott területen nemcsak időlegesen tartanánk fenn, hanem arra is késztetést éreznénk, hogy bizonyos viszonyokat fokozatosan már most kialakítsunk, és – bizonyos mértékig –, már amennyiben erőnkből telik, már most megvalósítsuk, amit a békeszerződésben el kívánunk érni.”⁵³

„E célból – folytatja tovább Burián a gondolatmenetet – megalkottunk egy vázlatos tervet az ország jövőendő berendezéséről, ebben fő célkitűzésként az jelöltük meg, hogy a lengyeleknek nemzeti létük kiteljesedéséhez megfelelő állami alakzatot biztosítsunk. Egy olyan alakzatot, amelyben a régi osztrák–német koronatarományokkal együtt valósul meg a konzisztencia, és emellett az osztrák–német elem túlsúlya is biztosított.”⁵⁴ Ehhez azonban az kell, hogy érdemi tárgyalások folyjanak Németország és Ausztria–Magyarország között. Ha nem így lesz, félok, hogy a katonai események előrehaladtával a fejlődés Lengyelországban olyan folyamatokat indíthat el, amelyek nemcsak a lengyel érdekeknek ártanak, hanem amelyek a központi hatalmak érdekeivel is ellentétes döntéseket „prejudikálhatnak”.⁵⁵

Milyenek kell lennie az új lengyel államnak? Burián szerint mindenekelőtt autonómiával kell rendelkeznie, de „nem annyira”, hogy a központi (osztrák–magyar) akarat ne tudja azt magának megtartani. A terv hét pontban foglalta össze, hogy ezt az állapotot hogyan lehetne elérni. Az 1. pont ugyanaz, mint Andrian 1914-es augusztusi programja volt. (A terv – miután vázlatról van szó – feltételes módban beszél, s az esetleges békeszerződésben gondolkodik.) A szerződésnek el kell ismernie, hogy Orosz-Lengyelországot Oroszország a Monarchia (!) számára adja át, s az Galíciával együtt a Monarchia részévé válik, az államtest integrált részeként alá lesz rendelve az osztrák tartományokban érvényes alap- és általános törvényeknek. A 2. pont a tartománygyűlés és a tartományi közigazgatás hatáskörét írja körül: minden olyan ügy oda tartozik, amely nem kimondottan valamennyi osztrák tartományra vonatkozó közös ügy. A tartománygyűlés egykamarás, benne biztosítandó lenne az általános konzervatív struktúra (nem lehetnek tagjai a tartománygyűlésnek, akik az irredentizmus útját járják). A tartománygyűlésnek a kis adófizetők érdekeit ugyanúgy kell képviselnie, mint a nagyokét

⁵³ Uo.

⁵⁴ Lásd HHStA PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Liasse XLVII/3 Subakten 1–9. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. „A jövőbeni Lengyel Királyság alkotmányos és igazgatási berendezkedésének fő vonásai.” A külügyminiszter feljegyzése, 1915. okt. 8.

⁵⁵ Uo.

egy kuriális rendszer formáját öltve. A tagok közvetlenül és titkosan választandók. A tartománygyűlés kapcsolata a birodalmi törvényhozással a közösügyes rendszeren, tehát a Magyar Korona országaival kötött szerződésen alapul. Ide tartozik az államszerződések engedélyezése, a véderő-törvényhozás, pénz-, bank, hitelügyek, az állami vagyon kezelése, adózás, kamatügyek, vám, posta, hajózás, telefon, távíró, szabványügy. Egyszóval minden, ami ha nincs, akkor a Monarchián belül is csatlósállammá degradálná Lengyelországot. Legfeljebb „koronartartománynak” hívnák, nem *Pufferstaat*nak. A Reichsrat-képviselőket vagy a lengyel Landtag (a létrehozandó Lengyel Királyság) delegálná Bécsbe, vagy azokat közvetlenül választanák. A dualista delegációs rendszerhez kapcsolódva a delegátusokat a Reichsrat saját soraiból jelölné ki a nemzetiségi arányok tekintetbe vételével.

A 3. pont a pénzügyekkel foglalkozik. A tartomány a rendes adóbevételekből tartaná fenn magát, főleg az oktatás- és az igazságügyét. Az autonóm tartományi kiadások a tartomány által kivetett adókból történnének, de az állami költségvetés is hozzájárulna a direkt és indirekt adók maradék nélkül elosztott hányadaival,⁵⁶ vagy úgy, hogy a központi költségvetés bizonyos bevételi forrásokat átengedne a tartománynak. A 4. szakasz meghatározza a kormányzati és végrehajtó hatalom hatáskörét. A hatalmat a Bécsben székelő lengyelminisztérium gyakorolná, élén egy miniszterrel, aki – miután a Királyság speciális ügyei miatt ez szükséges – állandó tagja lenne a ciszlajtániai minisztertanácsnak. A végrehajtó hatalom a helytartóság kezében lenne, amely Varsóban székelne, élén az államérdeket képviselő főhelytartóval.⁵⁷ Rendelkezésére áll helyettese, az „alhelytartó”⁵⁸ és a helytartósági apparátus. Aztán jönnének a járások, élükön a járási elnökökkel. Ők az autonóm hatalomnak az 5. pontban meghatározott gyakorlói. Az egész rendszerre az Ausztriában érvényes törvényi előírásokat alkalmazzák. A 6. pont a bírói hatalmat érinti: Varsóban székelne a Legfelsőbb Bíróság, valamint a Számvevőszék. A 7. pont szerint a hivatali ügyintézés nyelve a lengyel lenne, ez alól kivételt képez a katonai hatóságokkal történő kapcsolattartás nyelve, valamint a posta, a távirda, a pénzügy, a számvizsgálat szintén német nyelvű lenne. A pártok működésében használható a német nyelv, azokon a helyeken pedig, ahol a német etnikum egybefüggő területen él, ott egyenesen kötelező. A nyilvános közlemények kifüggesztése németül is kötelező lenne. Azokat a galíciái területeket pedig, amelyek a jövőben várhatóan leválnak Galíciáról (Kelet-Galícia), és nem kerülnek majd a Lengyel Királysághoz, külön tartományként kell majd kezelni, ezekre nézve pedig külön igazgatási struktúrát kell idővel kialakítani.⁵⁹

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. „Generalstatthalter”.

⁵⁸ Uo. „Vize-Statthalter”.

⁵⁹ Uo.

Burián azonban nem számolt azzal, hogy ami 1914 augusztusában még a lengyeleknek maga volt a reménység egy jobb jövőre, az másfél évvel később már gátjává vált minden megegyezésnek. Az állami berendezkedésben tett osztrák–magyar engedmények ilyen szűkmarkúan mérve csak a lengyel realistáknak és a passzivistáknak szolgáltak ürügyül arra, hogy ne vegyék komolyan Ausztria ajánlatát, az antant jóvoltából ugyanis ennél sokkal nagyobb engedményekre számíthattak – 1917 novembere után egyenesen a teljes lengyel állami függetlenségre. (Igaz, hogy 1916 tavaszán ezekről a függetlenségi törekvésekről és a lengyel önálló államiság megadásáról – az orosz szövetségest kímélendő – az antant még nem beszélhetett. Lengyelország hivatalosan még Oroszország elidegeníthetetlen részeként szerepelt.)

A várható német ellenérvekre is fel kellett készülnie Bécsnek, ezért a tárgyalási anyag elkészítéséhez gazdasági természetű tanulmányokat is felhasználtak. Ezek egyikében a szerző Lengyelország agrártermékeinek kihasználásával foglalkozik, s kitér arra is, hogy miként lehet hasznosítani a Visztulát víziútként a kelet–nyugat irányú áruszállításban. „Ez a kérdés – írja a referens – mindenesetre a leggondosabb részletes tanulmányozást teszi szükségessé, és a legpontosabb előkészítést, mielőtt a német kormánynak kilátásba nem helyeznek valamit.”⁶⁰ A rivalizálás tehát nemcsak a politikai színtéren, hanem az erőforrások kihasználásának kapcsán is zajlott. Az agrártermékekre – előállításukban Lengyelország európai viszonylatban is az élen állt – mindkét hatalom szemet vetett. Békeidőben a hatalmas kapacitással rendelkező lengyel gabonatermelés inkább konkurenciát jelentett (lásd magyar alföldi vidékek). A dualista rendszer mint politikai koncepció a külterjesen gazdálkodó nagybirtokosok által támogatott koncepció volt. Tisza is azt pártolta, hogy legyen Lengyelország külön tartomány, és semmiképpen ne zavarja a magyar agrárium köreit. (Háborúban ugyan mindenre szükség van, amit a lengyel agrárium kihoz magából, békeidőben azonban Magyarország inkább csak a hüvelyesek, a kender, a baromfiús és a faárú behozatalában érdekelt.)⁶¹

A lengyel ipar helyzetét legalább ennyire figyelemmel kísérték. Ez a cári időszakban hatalmas léptekkel fejlődött. (Háttér-ideológiaként a nemzeti demokracizmussal, és ami ezzel összefüggött, az oroszpártisággal.) Egy későbbre datált, de még a tárgyalások előtt keletkezett német brosúra s a hozzá hasonlók tucatjai hétről hétre kongatták ezzel kapcsolatban a vészharangot, amiből Burián láthatta, hogy a német politikában egyre nő az érdeklődés Lengyelország mint gazdasági erőforrás iránt. A Németországhoz tartozó oppelni Kereskedelmi Kamara kiadványából, amely a *k. u. k. Evidenzbureau*, a katonai hírszerzés által jutott el Burián asztalára,

⁶⁰ HHStA PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Liasse XLVII/3 Subakten 1–9. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. „Orosz–Lengyelország gazdasági jelentősége a központi hatalmak számára.” Feljegyzés. Bécs, 1916. ápr. 10.

⁶¹ Uo.

ha némi túlzással is, de egy valóságos „nyersanyag-Eldorado” képe bontakozott ki.⁶² Bécs szemszögéből a német érdekek artikulációja főleg a bányászatban és a textiliparban rejlő lehetőségek miatt volt aggasztó. Łódźban 8 millió pamutsodró orsó ontotta a termékeit, a háború előtt a szállítások Bergyiscsevbe és Ogyesszába irányultak. A dąbrowai szénmedence árasztotta a szenet, a termelés évi 7 millió tonna volt, amiből 1 millió egy sosnowieci francia cég része volt. A teljes kőszéntermelő mező 400 négyzetkilométer volt, a főkormányzósági határ kettévágta ugyan, s a nagyobb része Ausztria–Magyarországra esett, de a kitermelés körülményei a német övezetben kedvezőbbek voltak. Kielce környéke gazdag vasban, rézben, cinkben és ólomban (valamennyi háborús célokra felhasználható nyersanyag). 1914 előtt ezen a területen 13 kohó és 32 martinkemence működött. A nyersvastermelés meghaladta a 4 millió tonnát, az acéltermelés a 6 milliót. A gépgyártás és fémfeldolgozás termelési értéke 110 millió koronára rúgott. A Kereskedelmi Kamara arra kérte a német kormányt, hogy szerezze meg Lengyelországot. „Lengyelország eddigi elmaradottsága azon alapul, hogy Oroszországhoz tartozott. Német birtokban az ország felvirágzik, Németország számára az olyannyira szükséges termőföld bővítésével jár, felvevő piacot kínál a német ipar számára.”⁶³ A legszélesebb önkormányzattal kell ellátni, s „római mintára” kell a Birodalomba betagozni őket, hogy biztosítva legyen a katonai fennhatóság.⁶⁴ Ha ugyanis Ausztriához csatolják, Ausztria gazdaságilag olyan mértékben megerősödik, hogy függetleníteni tudja magát Németországtól, s ennek a kedvezőtlen tendenciának a felső-sziléziai iparvidék látja majd kárát. Javaslatuk az volt, hogy ha mindenképpen Ausztria–Magyarországhoz kerülne az ország, az iparvidékek közül Będzin⁶⁵ feltétlenül maradjon német birtokban, mert ez a lelőhely tartalmazza a legtöbb ásványkincset.

A két szövetséges közötti ellentétek tehát a katonai biztonság szempontjai mellett ebből az elemi német gazdasági érdekből is származtak. Ezek léteztek már a háború előtt is, de akkor még a szövetségesi kapcsolat fontossága megakadályozta azt, hogy a kérdésről nyíltan beszéljenek. Április 14-én és 15-én azonban ez a helyzet megváltozott.

⁶² Az április 14–15-ei tárgyalást az irodalom bemutatja ugyan, de nem kellő részletességgel. Lásd *Jerzy Holzer – Jan Molenda: Polska w pierwszej wojnie światowej*. Warszawa 1967. 141–142.

⁶³ HHStA Min. der Aeussern. PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Liasse XLVII/3 Subakten 10–12. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918.

⁶⁴ A HHStA PA I. Min. des Aeussrn. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Liasse XLVII/3 Subakten 1–9. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918.

⁶⁵ Będzin ma járási jogú város Lengyelország déli részén a Dąbrowi-medencében, a Sziléziai-fennsíkon, a felső-sziléziai ipari körzet katowicei agglomerációjában. A legrégebbi kis-lengyelországi városok közé tartozik.

A tárgyalás

Burián és a delegációban részt vevő Ugron István⁶⁶ is részletes feljegyzést készített a berlini tárgyalásokról. Április 14-én délelőtt előkészítő megbeszélések zajlottak, amelyeken Burián szembesült a keserű valósággal. A német kancellár nem támogatta az osztrák–lengyel megoldást, hanem egy egészen más koncepció szerint működő lengyel államot kívánt kialakítani a békeszerződések után: mégpedig egy ütközőállamot. A délutáni tárgyalási szakasz 5 órakor kezdődött s az éjszakába nyúlt. Burián ekkor magához ragadva a szót csodálkozásának adott hangot amiatt, hogy a német kancellár nem azon az állásponton van már, amiben előzetes tárgyalásaik során megállapodtak. „Nem vagyok meggyőződve arról a kényszerítő szükségességről, amely miatt Öfömlétsága korábbi álláspontját feladta” – mondta.⁶⁷ Szerinte nem megalapozott az a német fél által hangoztatott aggodalom, amely szerint az ausztriai németek elveszítenék túlsúlyukat a Birodalomban, ha egy nagy lélekszámú lengyel közösség csatlakozna a területéhez. „Ellenkezőleg – mondta –, még jól is járnának, hiszen ezen az úton elérhetnék azt, amire oly hosszú ideje törekszenek, hogy a régi osztrák tartományokban vitathatatlan túlsúlyhoz juttatnák.”⁶⁸

Burián felsorolt minden olyan előnyt, amit a Monarchia képes lenne nyújtani a lengyeleknek: autonómiát, fejlődési kilátásokat, a nemzeti lét kiteljesítését. Volt egy megjegyzése, amely már a vendégjoggal való visszaélés mezsgyéjén mozgott: „Mindenesetre nálunk kevésbé lennének kiteve a germanizálásnak, mint a német uralom alatt.”⁶⁹ Állította, hogy a lengyelek hamar beleszoknának az új helyzetbe. Ami pedig a lélekszám kérdését illeti, Burián szerint a Monarchia eddig is kezelni tudta azt a helyzetet, hogy miként lehet a népei között egyetértést teremteni. Ha mégis ki akarnának ugrani – folytatta –, az bizonyosan nem sikerülne, hisz „van erőnk hozzá, hogy megtartsuk őket”.⁷⁰ Intézni fogják az ügyeiket, de nem fognak irányt szabni a Monarchia politikájának.⁷¹

A Monarchia struktúrája és egész működési mechanizmusa ellentmondott a felhozott érveknek, s a Monarchia lengyeljeinek története 1867 és 1918 között is jó példa volt erre. A németek nem is hittek Buriannak. A lengyel nemzeti törekvéseket a Habsburg-ház ugyan valóban kifejezésre juttatta, de csak úgy „általában”,

⁶⁶ Ugron István (1862–1948): magyar diplomata, 1916-ban a Monarchia követe Varsóban a német főkormányzóság mellett.

⁶⁷ HHStA PA I. Min. des Aeussern. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Li-asse XLVII/3 Subakten 10–12. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Feljegyzések az 1916. április 14–15-ei berlini tárgyalásokról.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

nem kizárólagosan a lengyel nemzeti érdeket, hanem valamennyi olyan nemzeti érdeket, olyan nacionalizmust, amely a birodalmi érdekekkel még leginkább egyezett. A lengyel nemzeti érdek pedig 1870 után megegyezett a birodalmi érdekekkel. Igaz, hogy a galíciai lengyel konzervatívok magát a dinasztíát nem tudták a maguk képére formálni, de azért, hogy a birodalmon belül léteztek, hozzájárultak az oroszellenes irány megerősödéséhez a Monarchia külpolitikájában.

Diószegi István ezt a jelenséget „áttételes nacionalizmusnak” nevezte, s az alábbiakat írta róla: „Ennél a formánál a nacionalizmus a dinasztizmussal ütközik, és úgy tör utat magának, hogy részint teret enged az utóbbinak, részint azt a maga képére formálja.”⁷² Mivel a dinasztíának katonai-biztonsági okokból szüksége volt a lengyelekre az oroszok ellen, a galíciai lengyelek „áttételes nacionalizmusának” nem kellett ütköznie a dinasztizmussal, hisz az érdekeik – legalábbis ezen a ponton – megegyeztek. „Az ausztriai uralkodóház először is nem csupán a dinasztizmust testesítette meg, hanem a birodalmi érdeket képviselte, és ennek folytán súlyosabb tényezőnek számított, mint bármely más európai dinasztia. Másodszor pedig még a legerősebb nacionalizmus is erőtlen volt ahhoz, hogy a dinasztíát a maga képére formálja. A Habsburg-ház nem vált kifejezetten sem osztrák, sem magyar, sem szláv nemzeti dinasztivá. Ez annyit jelentett, hogy a külpolitika vonatkozásában az egyébként uralkodó nemzetek (az osztrákok és a magyarok) is ellenzéki pozícióba kerülhettek, ha a helyzet úgy hozta.”⁷³

A nemzeti érdek áttételes érvényesülése helyett (mellett) a Monarchiában az érdekérvényesítés meg-megújuló kísérleteiről kell beszélünk. A galíciai lengyelek világháború alatti szerepével kapcsolatban például kijelenthető, hogy a lakosság jelentős részének érdekében állt az orosz támadás elhárítása, s ez egyúttal megegyezett a birodalmi érdekekkel is. 1918. február elejétől a helyzet majd gyökeresen megváltozik a breszt-litovszki tárgyalások és az ukránokkal kötött béke miatt.⁷⁴ Ezek okán ugyanis az egész lengyelség érdeke szembefordult a birodalmi érdekekkel, s így a lengyelek „birodalommegtartó erőből” szeparatizmusra törekvő, ellenzéki erővé váltak. Amennyiben ugyanis a birodalom valamely nemzete érdekei ellen fordul, akkor az egy másik birodalom védőszárnyai alá törekszik. Ez a felfogás magyarázza meg a teljes lengyel társadalomban kialakult két politikai magatartásformát, amely az egész politikai pártstruktúrát három táborra szakította: az aktivistákéra, a passzivistákéra és a realistákéra. A passzivisták az antanttól várták (!) a lengyel állami függetlenséget, az aktivisták a központi

⁷² Diószegi István: A magyar függetlenségi ellenzék és a Monarchia külpolitikája. Századok 107. (1973) 19.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Lásd „Brotfrieden” (kenyérbéke). 1917 őszére nyilvánvalóvá vált, hogy a Monarchia a tél folyamán már nem képes sikerrel folytatni a háborút. A tartalékok kimerültek, Bécs éhezett. Egy előnyös béke ellenében az Ukrán Köztársaság szerződésben kötelezte magát élelmiszer-szállításokra.

hatalmakban látták azt az erőt, amely ezt meg tudja valósítani. A realisták pedig sem ide, sem oda nem tartoztak, nagy részük saját erőből próbálta megoldani a kérdést. (Lásd Piłsudskit, aki makacsul hitt abban, hogy egy önálló hadsereget kell szervezni, s az „önerőből” lesz képes megteremteni az új Lengyelországot.)

Burián érveinek fő gyengesége abban állt, hogy 20 millió lengyel „betársulása a politikai üzletmenetbe” valójában túl nagy szakítópróbát jelentett volna az egyébként is elavult szerkezetű dunai birodalomnak. „Az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikájában nem juthatott közvetlenül kifejezésre a nemzeti érdek. Részint a soknemzetiségű összetétel miatt (nem egy, hanem tizenegy nemzeti igénnyel kellett számolni), részint azért, mert (Oroszországtól eltérően) egy nemzet sem rendelkezett döntő számbeli túlsúllyal. A külpolitikát befolyásoló belső erők nem egyetlen nemzeti érdek variációit képviselték, hanem az egymással többnyire szembenálló különféle nemzeti törekvéseket (ami persze nem zárta ki a nemzeti érdeken belüli további differenciálódást). A nemzeti külpolitikai érdek közvetlen tükröztetése helyett a Monarchiára a nacionalizmusnak a nacionalizmussal való ütközése jellegzetes.”⁷⁵ Ha az aktivisták által is támogatott variáció valósult volna meg, akkor a 20 milliós lengyel tömb alaposan megváltoztatta volna a Monarchia-beli állapotokat, ahol még ekkor is a „nacionalizmusnak nacionalizmussal való ütköztetése” folyt – s egy 20 milliónál is nagyobb létszámú lengyel tömb egészen bizonyosan áttörésre számíthatott a nacionalizmus–dinasztizmus harcában.

„Fényesen kiálltuk ebben a háborúban az erőpróbát, bebizonyítottuk, hogy a Monarchia nem véletlenszerű képződmény” – olvassuk Burián okfejtését a jegyzőkönyv lapjain, bár a fentiek ismeretében német tárgyalópartnerei előtt mindez nyilvánvalóan anakronizmusnak hatott, ahogyan az a kijelentése is, hogy a szükséges változtatásokat a Monarchia a lengyelek érdekében, de a lengyelek nélkül fogja végrehajtani. Kizártnak nevezte azt a forgatókönyvet, hogy megszavaztassák a lakosságot a lehetséges megoldásokról. (Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy Bécs szerint egy szavazás esetén az osztrák–magyar javaslat kerülne túlsúlyba, nem pedig a függetlenség melletti kiállítás.)⁷⁶

Ezen a ponton kapcsolódott be a tárgyalásba Jagow, aki felvezetőként elismételte azt az akkor még hivatalosnak számító tézist, hogy sem Németországnak, sem a Monarchiának nem volt hadicélja Lengyelország elfoglalása, az a „csaták kavargásában került hozzánk” – fogalmazott.⁷⁷ Hangsúlyozta, hogy az erőforrásokban gazdag ország a keleti határok védelme miatt fontos mind Németország,

⁷⁵ *Díószegi I.*: A magyar függetlenségi ellenzék i. m. 19.

⁷⁶ HHStA PA I. Min. des Aeussern. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Li-asse XLVII/3 Subakten 10–12. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Feljegyzések az 1916. április 14–15-ei berlini tárgyalásokról.

⁷⁷ Uo.

mind pedig a Monarchia számára, így dönteni is ketten fognak róla. (Jagow akkorra már Bethmann Hollweghez hasonlóan eltávolodott az oroszokkal tervezett különbéke tervétől, s Oroszországot ismét áthelyezte a hosszú távú ellenségek táborába.) Nyíltan kimondta, hogy amit Ausztria akar, az annexió, míg Németország a *Pufferstaattal* szerinte megnyugtatóan kívánja rendezni a lengyelkérdést. Ausztriában a lengyelek eddig támaszai voltak a Monarchiának, de ha 20 millióan lennének, más magatartást tanúsítanának. Erejüket érvényesítve nagyobb igényekkel lépnének fel, idővel bele akarnának szólni a külpolitikába, s nagyon valószínű, hogy annyira megjönne az étvágyuk, hogy egy napon követelnék Németországtól Posent.⁷⁸ Az egyébként adjutánsi szerepben jelen lévő Ugron István, aki a Ballhausplatzon az előkészítő irományok tetemes részét készítette, ekkor főnöke segítségére sietett annak hangoztatásával, hogy a lengyelek pontosan ismerik Németország hatalmát, ezért sosem fogják kérni Posent. Bethmann Hollweg Jagowhoz csatlakozva tisztázta a német álláspontot, mondván: külügyminisztere arra kívánta felhívni osztrák kollégája figyelmét, hogy a lengyelek nem *most* fognak túl nagy befolyást gyakorolni a Monarchia külpolitikájára, hanem generációkkal később. A kancellár elméletileg elfogadhatónak tartott egy olyan megoldást, mely Galíciát dél felé megnövelte volna [az oroszok rovására egy kapitulációs béke után – T. Z.], de nem támogatta az egész ország annexiójának tervét. Szövetségi államot sem akart a német politika. Közölte tárgyalópartnerével, hogy a Német Birodalomtól távol áll a germanizációs törekvés, de határainak biztonságát nem bízhatja Ausztria képességeire, s a védelem legoptimálisabb vonalának (Falkenhayn nyomán)⁷⁹ a Warthe–Modlin–Njemen-vonalat nevezte.

A koncepciónak azonban volt egy gyenge pontja: e vonal mentén mintegy 3 millió lengyel élt, akik ha annexióval Németországhoz kerülnének, akkor minden bizonnyal „zavaró tényezővé” válnának. Ha azonban alakulna egy autonóm ütközőállam, akkor ez nem merülne fel többé problémaként. Az érvelésben lehetőségként felvillant egy másik, sokak – például a pángermánok – által preferált követelés is, nevezetesen, hogy a Reich határait tolják annyira keletre, amennyire csak lehet. Természetesen a jelenlévők számára egyértelmű volt, hogy egy ilyen autonóm Lengyelország Németországtól függött volna katonailag és gazdaságilag. Jogosan vetődött fel azonban a kérdés, hogy ha Németország függésben tarthatja Lengyelországot, akkor miért ne tehetné meg ugyanezt a Monarchia?

Burián az érvelés gyenge pontját kihasználva azt válaszolta erre, hogy a *Pufferstaat* valójában sem a lengyeleket, sem Ausztriát nem elégítené ki,

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Conze, W.: Polnische Nation und deutsche Politik im Ersten Weltkrieg i. m. 67.

Németországnak pedig nem hozna tartós előnyöket. Autonómiát Ausztria is tud adni – erre gondolhatott Burián –, fog is adni, mégpedig évtizedes tapasztalatok birtokában, míg egy ütközőállam esetében ugyanez komplikációkkal járna: rögtön kezdődnének az intrikák, s biztosan felütné fejét az orosz agitáció (nemzeti demokraták) is. A Reich pedig nem tehetne mást, mint hogy erőszakos eszközökkel fojtja el a lakosság mozgolódásait. Ha volt találó érv Burián tarsolyában, akkor az a következő: „Egy olyan állam, amelyben elégedetlen és nyugtalan népesség él, nem lehet képes arra, hogy erőd legyen Oroszország ellen. [...] A Pufferstaat biztosan a komplikációk és a jövődő háborúk csíráját plántálná el.”⁸⁰

A következő hozzászóló Arthur Zimmermann helyettes államtitkár,⁸¹ az Auwärtiges Amt „kemény embere” volt, aki a szervezés gyakorlati munkáját végezte a jagowi adminisztráció éveiben. Határozott, erőszakos egyénisége miatt sok esetben nagyobb beleszólása volt az ügymenetekbe, mint főnökének, Jagownak, aki idejének nagyobb részét a „magasabb helyeken” (főhadiszállás, kancellári hivatal) töltötte. Így Zimmermann-nak nagyobb rálátása is volt a konkrét ügyekre. Visszatért a különbsége fixa ideájára, amikor azzal érvelt, hogy a cár valószínűleg könnyebben belemenne egy jövődő békekötésnél abba, hogy átengedje Lengyelországot Németországnak, annál is inkább, mivel ő maga is autonómiát ígért a lengyeleknek, hasonló feltételek mellett. Majd Buriánnak szegezte a kérdést, hogy vajon ő is a jövődő békeszerződés nélkülözhetetlen feltételeként tekint-e az ország átengedésére. Ismét felmerült az a már évek óta meglévő igény, hogy a problémák megoldását a háború utánra kell kitolni. Burián erre megint csak nem tudott mást válaszolni, mint hogy a kérdésre nem lehet ilyen választ adni, hanem inkább azon kellene elgondolkodni, hogy az elfoglalt országgal *itt és most* mit lehet kezdeni.

Bethmann Hollweg tovább érvelt a német álláspont mellett, s – nem éppen korrekt módon – ismét előhozakodott Posen és Galícia kérdésével. Félőnek tartotta, hogy Németországnak – abban az esetben, ha Lengyelország Ausztriához tartozna – nem lenne többé szabad keze Posenben. (Aehrenthal gróf és Berchtold gróf a galíciai lengyel pártok nyomására már a korábbi években is gyakran tiltakozott a német lengyel-politika ellen.) Egy ilyen jellegű változás esetén pedig szerrinte ez még inkább így lett volna.⁸² Burián azonnal garanciákat ígért arra, hogy a helyzet nem ebbe az irányba fejlődne, de a német kancellár még azt is kétségbe

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Arthur Zimmermann (1864–1940): német jogász, diplomata. Az első nem nemesi származású német külügyminiszter 1916–1917 között.

⁸² HHStA PA I. Min. des Aeussern. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Li-asse XLVII/3 Subakten 10–12. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Feljegyzések az 1916. április 14-15-ei berlini tárgyalásokról.

vonta, hogy Ausztria egyáltalán képes lenne arra, hogy a 20 milliós lélekszámából adódó lengyel túlsúlyt ki tudja egyenlíteni.⁸³

A gazdasági természetű érvek osztrák–magyar oldalon már nem álltak ennyire agyaglábakon. Bethman Hollweg felvetésére, miszerint a lengyel területek Ausztriához való csatolása az adott geopolitikai körülményekből adódóan Németország gazdasági keresztmetszet-szűkülésével járna, Burián azt válaszolta, hogy Németország korábban a prohibítív orosz vámok ellenére is sokat tudott profitálni a lengyel gazdaságból, most pedig egyenesen az várható, hogy a Monarchia biztosítani fogja számára a kommunikációs lehetőségeket és a vasúti transzfert is. (A két politikus megállapodott egy olyan szerződés előkészítésében, amely szerint a vasutat és a vízi utakat a két ország közösen használta volna.)

Bethmann Hollweg ezután rátért a talán legkényesebb ügyre, a közvélemény kérdésére. Miként fogadtatja el a német kormány a területgyarapodással kapcsolatos minimális eredményeket a hódításra kiéhezett társadalommal? Miközben ugyanis Ausztria–Magyarország valószínűleg annektálni fogja Szerbiát és Montenegrót, s Albániában is protektorátust fog berendezni, addig Németország csupán Kurlandot és Litvánia egyes jelentéktelen részeit szerzi majd meg. Ha egész Lengyelország Ausztria–Magyarországhoz kerül, akkor hogyan tudna ő, a kancellár elszámolni ezzel a német lakosság előtt?⁸⁴ Egy *Pufferstaattal* viszont egyetértene a német társadalom is. (Természetesen nem felejtjenék el, hogy a lengyel szerzemény a közös fegyveres erőfeszítésnek köszönhető, ezért Ausztriának joga lenne kártérítésre [sic!].⁸⁵) Német kancellárként csekélyebb szerzeménnyel nem tud megelégedni. Burián erre nem tudott már újabb érveket csatasorba állítani, legfeljebb eltúlozni a Baltikum jelentőségét: Kurland és Litvánia nem is annyira értéktelen övezetek, mint amennyire azt Bethmann Hollweg beállítja, ráadásul Németország mindent megtarthat, ami a kezeihez jutott (vagy jut?), hisz még Suwałki német átvételét is elfogadja a Monarchia. A csúsztatás ismét a német kancellárt hozta nyerő helyzetbe, hiszen Suwałkit nem lehetett paritásba állítani például Felső-Sziléziával. Az északi területek kultúrártéke sem volt összehasonlítható a dél nyersanyag-gazdagságával. Németország egyébként sem akarta az egész kezén lévő szerzeményt megtartani, csupán 60 000 km²-t 2-3 millió lakossal.⁸⁶ A kancellár szerint ez a terület nem volt ekvivalens a nagy német háborús teljesítménnyel.

A másnap 11 órakor kezdődő ülés témáit is többször megvitatták már korábban. (A katonai védelmi vonal kialakítása létfontosságú, a Monarchia gyengítése nem

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Suwałki, Kurland, Kovno, Grodno és Vilna.

célja a német politikának, az osztrák–magyar területnövekedés ellenkezik a birodalmi érdekekkel, más egyéb területen azonban ugyanez üdvözlendő, a kancellár nem tud eltekinteni a *Pufferstaat* eszméjétől.) Az ülésen tárgyalt témák megvitatása azonban már csupán időhúzás volt. A német–osztrák–magyar kapcsolatokban ugyanis a lengyelkérdéssel kapcsolatosan – a háború tetőpontján – patthelyzet alakult ki.

A német kancellár az ausztrópolonizmust a birodalom politikai és gazdasági érdekeitől függetlenül sem tudta egészen komolyan venni. „Ausztia gyakorlatilag vagy bekerítette volna a teljes keleti frontunkat, vagy – és ezt akartuk elkerülni – nekünk kellett volna tekintélyes nagyságú lengyel országterületeket anektálni. Egyiket sem tudtuk volna elviselni. Már pusztán az, hogy Sziléziát két olyan osztrák terület fogta volna körbe, melyek lengyel és cseh lakossága nem volt jóindulatú irányunkban, már ez is sértette politikai és gazdasági érdekeinket. S ami még ennél is több, mi van, ha mindennek Posenre is hatása lesz. De ha bennünket megterhelnek még 10 millió lengyellel [például bajor mintára – T. Z.], az nem erősödés, hanem gyengülés lett volna Németország számára.”⁸⁷ A Bethmann Hollweg által képviselt német logika az érdekek egyértelműen kirajzolódó vonala mentén csupán egy önálló, de nem független német vazallusállamot tudott elképzelni Lengyelország kapcsán. A modern német politika ugyanakkor Bethmann Hollwegnél együtt járt volna a lengyelelles, hakatista politika feladásának szükségszerűségével.⁸⁸

Kitekintés: az osztrák–magyar diplomácia a Bruszilov-offenzíváig

Werner Conze a megbeszélések lezárását úgy értékelte, hogy a tárgyalások „megfeneklettek”.⁸⁹ Burián pedig visszaemlékezésében a mérleget úgy vonta meg, hogy a berlini tárgyaláson valójában az átmenet volt túl radikális: Lengyelország osztrák–magyar orientációja helyett egyszer csak reális alternatívává vált a *Pufferstaat* német kombinációja. „És én azt a mi leglényegesebb érdekeink, valamint a lengyelek hangulatának ismeretében teljesen elfogadhatatlannak tartottam.”⁹⁰ Burián számára nyilvánvalóvá vált, hogy a delegációk álláspontja nem találkozhatott már félúton. „Számításba akartam venni a német felfogást – írja –, amennyire ez lehetséges volt, anélkül, hogy a kérdés tárgyalását egy meggyőződésem szerint kilátástalan pályára csúszttattam volna.”⁹¹ Öt évvel a tárgyalások után megjelent memoárjában mégis kiol-

⁸⁷ *Bethmann Hollweg, Th.: Betrachtungen zum Weltkrieg. 2. Teil. i. m. 90–91.*

⁸⁸ Uo. 91–92.

⁸⁹ *Conze, W.: Polnische Nation und deutsche Politik i. m. 146.*

⁹⁰ *Stephan Burián: Drei Jahre. Aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege. Berlin 1923. 75.*

⁹¹ Uo.

vasható Burián soraiból az önvád, hogy éppen abban az időben maradt hajthatatlan a németekkel szemben, amikor a Monarchiának leginkább szüksége volt a német hadseregére. Ez a kritikus helyzet néhány hét múlva állt be, a Bruszilov-betörés előidézte válság kapcsán. „Nem tudok elsiklani afölött, hogy a júniusi betörés alatt Lucknál Németország mentett meg minket, az időpont tehát rosszul lett megválasztva” – írja.

Az orosz offenzíváig azonban még fontos viták zajlottak Bécsben, Adrian, a varsói főmegbízott bevonásával. (Közben japán közvetítéssel Stockholmban újra esély kínálkozott egy német–orosz különbékére, de ezek a tárgyalások gyorsan kudarcot is vallottak.) Németország alapvető hozzáállása továbbra sem változott: meg kellett egyeznie a Monarchiával, ha nem is a *Pufferstaat* alapján, de mindenképpen egy autonóm Lengyelországban, mégpedig úgy, hogy számára csak egy közép-európai államszövetség jöhetett számításba. A kezdeményezés ezúttal Beselertől érkezett a német kancellárhoz.⁹² Eszerint Galícia nyugati, lengyelek lakta részét egyesíteni kellene a Kongresszusi Lengyelországgal, Ausztriát pedig azzal lehetne kárpótolni, hogy egy Habsburg-főherceg lesz a lengyel király. Ha ez nem történik meg – így Beseler –, akkor a szabad kezet nyert Ausztria fogja egyesíteni Nyugat-Galíciát a lublini Katonai Főkormányzósággal, ez pedig Lengyelország negyedik felosztását jelentené, ami a lehető legrosszabb megoldás lenne Németországnak.

Bethmann Hollweg április 15-e után elkönyvelte magának a győzelmet, s német részről átmenetileg szünet állt be a lengyelkérdés intézésében. Nem úgy az osztrák–magyar oldalon. Burián már április 27-én arra utasította Hohenlohet, hogy lépjen kapcsolatba a Külügyi Hivatallal a tárgyalások újrafelvétele érdekében, de tegye mindezt az osztrák–magyar álláspont felpuhulására való legkisebb utalás nélkül. A nagykövetnek küldött instrukciók tele voltak szemrehányással a német kormánypolitikával kapcsolatban. Szerinte már 1915 végén folyt egy német ellenpropaganda az osztrák–lengyel megoldás ellehetetlenítése érdekében. Kurt Riezler⁹³ külügyi tanácsos látogatása Varsóban hetekkel az áprilisi tárgyalások előtt, valamint több lengyel lap cikke, többek között Napierański⁹⁴ írása a *Godzina Polski* című lapban arról tanúskodik,⁹⁵ hogy a kancellár valójában aknamunkát folytatott, és nem tájékoztatta teljeskörűen a közös külügyminisztériumot. A Külügyi

⁹² Conze, W.: *Polnische Nation und deutsche Politik* i. m. 165.

⁹³ Kurt Riezler (1882–1955): német filozófus és diplomata. Bethmann Hollweg egyik legközelebbi tanácsadója, az 1914-es szeptemberi program egyik kidolgozója. 1917-ben Lenin Svájcból Szentpétervárra szállításának fő szervezője.

⁹⁴ Adam Napierański (1861–1928): lengyel újságíró, a kevés németpárti sajtóvezér egyike. A Łódźban megjelenő hivatalos német kormánylap, a *Godzina Polski* [Lengyel Óra] főszerkesztője. Reichstag-képviselő a Centrumpárt színeiben.

⁹⁵ *Godzina Polski*, 1916. március 12.

Hivatal tehát nemcsak eltűrte, de részt is vett a Monarchia elleni hangulatkeltésben.⁹⁶ Riezler titkos tanácsos, aki Bethmann Hollweg egyik legközelebbi tanácsadója volt, már októberben beszélt lengyel politikusok szűk körében Varsóban arról, hogy az ausztrópolonista megoldás napjai meg vannak számlálva, Napierałski pedig a *Godzina Polski*ban a széles közvélemény előtt teregette ki a Wilhelmstrasse terveit. Mindezt úgy, hogy közben az 1915-ös novemberi tárgyalásokon Bethmann Hollweg hivatalosan épp az ellenkező álláspontot képviselte.⁹⁷

Burián arra kérte Hohenlohet, hogy tolmácsolja Bécs rosszallását amiatt is, hogy a német politika teljesen ellentétes álláspontra helyezkedett az áprilisi tárgyalásokon, mint amit a főkormányzó, Beseler 1915-ös őszi beszédében nyilvánosan is hirdetett, s amit a lengyel közvélemény – joggal – német hivatalos álláspontnak tartott. „[Beseler] a német megszállási övezet kormányzói előtt Varsóban tartott egy beszédet, amelyben többek között kifejtette, hogy a németek remélik, amikor egyszer majd elhagyják Lengyelországot, a lengyelek Németországot hű barátoknak és szövetségesnek [kiemelés az eredetiben – T. Z.] fogják tartani.” A beszéd a lengyel közvéleményt – hiszen annak tartalma ismertté vált – arra a tévhitre vezette, hogy a németek egyszer majd elhagyják a főkormányzóságot, s Lengyelország ismét szabad ország lesz. A beszédet Beseler részéről azonban semmiképpen sem lehetett taktikai manővernek tekinteni, ez ugyanis ellentmondott volna egyenes katonai karakterének.

A *Godzina Polski* című lap cikke⁹⁸ viszont már sokkal inkább előre kitervelt propaganda-húzásnak volt tekinthető a külügyminiszter szerint. Adam Napierałski, aki a Reichstag centrumának soraiban a lengyel–német konfliktus enyhítésén fáradozott, alkalmas is volt hasonló manipulációk végrehajtására. A meglehetősen komoly sajtóhatalommal rendelkező Napierałski különösen Felső-Sziléziában gyakorolt nagy hatást a katolikus munkásságra, s kiállása a *Pufferstaat* mellett része volt a germanopolonista politikai programnak. Írásai a német cenzúránál „jóakarátú elbánásnak örvendenek”⁹⁹ – írja róla Burián –, maga a *Godzina Polski* pedig általánosságban véve a német kormány hivatalos orgánumának volt tekinthető. A *Pufferstaat* „életképesebb, mint egy Ausztria részeként létező Lengyelország” – idézte a külügyminiszter a lapot. Majd hivatkozott az ugyancsak Napierałski által szerkesztett, Varsóban csupán 6-8 példányban terjesztett memorandumra, amelyben az újságcikknél sokkal keményebb kijelentések bírálják az ausztrópolonista

⁹⁶ HHStA PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Liasse XLVII/3 Subakten 10–12. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Titkos utasítás Hohenlohe, berlini nagykövetség. Bécs, 1916. ápr. 27.

⁹⁷ Lemke, H.: Allianz und Rivalität i. m. 290.

⁹⁸ *Godzina Polski*, 1916. március 19.

⁹⁹ HHStA PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Liasse XLVII/3 Subakten 10–12. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Titkos utasítás Hohenlohe, berlini nagykövetség. Bécs, 1916. ápr. 27.

megoldást: „Azt állítja benne [a memorandumban – T. Z.], hogy e háború után [kiemelés az eredetiben – T. Z.] az Osztrák–Magyar Monarchia aligha fog önálló bel- és külpolitikát folytató államként létezni, és Ausztria–Magyarország sosem lesz képes arra, hogy a lengyelek ügyét Németország akarata ellenére keresztülvigye.”¹⁰⁰ Ennek okán a lengyeleknek Németországhoz kell csatlakozniuk, különben Varsó végérvényesen elveszne a lengyelség számára. Németországhoz csatlakozva valóban független állam lehetne Lengyelország, míg Ausztria mellett csak egy „tartomány”.¹⁰¹

Burián utasította Hohenlohét, hogy közölje Jagow államtitkárral: a várható eredménytelenség már a tárgyalások előtt kitudódott, varsói értesülések szerint az ottaniak nyíltan beszéltek arról, hogy Berlin már egyáltalán nem gondol arra, hogy Lengyelországot átadja a Monarchiának. Valóban igaz volt, hogy mindez kitudódott, s hogy április 15. előtt már arról beszéltek: az államfő is egy bajor vagy valamilyen más német herceg lesz?¹⁰² Ezek a kósza hírek pontosan megegyeztek azokkal az információkkal, amelyeket a német kancellár a berlini tárgyalásokon közölt az osztrák–magyar delegációval. Burián keserűen állapította meg: „Lengyel körök tehát korábban voltak tájékoztatva a német kormány szándékairól, mint mi.”¹⁰³ Ezek a híresztelések nem tőlünk származnak – folytatta –, mivel mi abból indultunk ki, hogy a tárgyalások bár elindultak, de be nem fejeződtek még, így azok menetéről semmit sem szabad hangoztatni. „Az inszINUÁCIÓK a német részről felállítani szándékozott lengyel államról lengyel körökben zavaró benyomást tehetnek; rendkívüli módon megnehezítik a lengyelekkel szemben folytatott óvatos politikánkat.” – Mármint azt, hogy a lengyelek is elhiggyék a *Naczelny Komitet Narodowy* által képviselt s a Monarchia külpolitikája által is felvállalt „morális hódítás” szándékát. Mi a német fél érdekében (sic!) nem tettünk nyilatkozatokat, bár ha tettünk volna, az a mi helyzetünket könnyítette volna meg a lengyel nyilvánosság előtt – foglalhatnánk össze Burián gondolatmenetének lényegét.

A németeket akkor már kevésbé érdekelte Bécs szemrehányása, mivel a *Pufferstaat* létrehozásának kérdése 1916 elején megkérdőjelezhetetlen célkitűzéssé vált. Ráadásul az osztrák–magyar politika (pontosabban a hadvezetés) komoly taktikai hibát is elkövetett a május 3-ai ünnepségek lebonyolítása kapcsán.¹⁰⁴ Előtte a május 1-jei ünnepségek megtartását a Fő kormányzóság engedélyezte ugyan, de a

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ Május 3-a lengyel alkotmány ünnepe.

lengyel munkásság csak nagyon visszafogottan ünnepelt,¹⁰⁵ érezhető volt a bizalmatlanság köztük és a katonai hatóságok között. A 3-ai ünnepségek felszabadultabban zajlottak mindenütt, így a nagy sziléziai iparvárosokban is. A különbség a varsói terület és Lublin között mégis a németek javára billentette a mérleget. Az osztrák AOK (Armeoberkommando, azaz Hadsereg-főparancsnokság) ugyanis – szemben a németekkel – nem engedélyezte a nyílt felvonulásokat, csupán Lublinban egy kisebbet. (A lublini övezetben az ünnepségeket zárt terekbe, templomokba kényszerítették, s megtiltották a Főkormányzóság tisztjeinek, hogy részt vegyenek rajtuk.) Eközben a varsói területen felvonulásokat rendezhettek, beszédeket tarthattak. Az osztrák Főkormányzóságban a házakon a nemzeti lobogó kitűzését csak akkor engedélyezték, ha mellette az osztrák és a magyar zászló is ki volt tűzve. Az AOK végül túl későn, csupán előző este oldotta fel néhány helyen a tilalmakat, amikor már nem volt lehetőség az ünnepélyek (politikamentes) megszervezésre.¹⁰⁶

A „morális hódítás” frontján tehát ugyanúgy defenzívába szorult a Monarchia diplomáciája, mint ahogy április 15-én Berlinben. A Ballhausplatzon ennek ellenére nem történt irányváltás. Május 12-én Burián ismét utasítást fogalmazott meg Hohenlohe számára, amely tartalmilag lényegében ugyanaz volt, mint az április 27-ei.¹⁰⁷ Ezúttal azonban már nem firtatta az indiszkrécio kérdését, csupán azt hangsúlyozta, hogy Jagowval tudatni kell, hogy a német tájékoztatás a Monarchia felé csődöt mondott. A lényeget azonban abban látta, hogy folytatni kell a tárgyalásokat.

A 12-én megírt utasításhoz mellékelt levél 17-én jutott el Bethmann Hollweghez.¹⁰⁸ A kancellár, bár reménytelennek látta Burián hajthatatlanságát, mégis elhatározta, hogy engedékenységre bírja a külügyminisztert. Kompromisszum mellett döntött tehát: felajánlotta, hogy a jövőben lengyel állam királya Habsburg Károly István főherceg lehet,¹⁰⁹ valamint azt, hogy az 1915-ben visszafoglalt chołmi terület hat déli járását Galíciához csatolják. Ugyanebben a Tschirschky által átadott levélben az is szerepelt – és ennek már nagyobb jelentőséget tulajdonított Burián –, hogy Ausztria–Magyarországhoz csatolják majd a dąbrowai szénmedence és az olkuszi ércelelőhelyek bizonyos részeit is. Az utóbbiak a szulfidok széles skálájához tartozó mintegy fél tucat fém (vas, réz, cink,

¹⁰⁵ *Arthur Hausner*: Die Polenpolitik der Mittelmächte und die österreichisch-ungarische Militärverwaltung in Polen während des Weltkrieges. Wien 1935. 63.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ HHStA PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Liasse XLVII/3 Subakten 10–12. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Titkos utasítás Hohenlohe, berlini nagykövetségnek. Bécs, 1916. máj. 12.

¹⁰⁸ *Conze, W.*: Polnische Nation und deutsche Politik i. m. 170.

¹⁰⁹ Károly István főherceg (1860–1933): tengernagy, a k. u. k. haditengerészet főfelügyelője 1916-ig.

nikkel, molibdén stb.) kinyerésére alkalmasak, melyek a fegyvergyártás nélkülözhetetlen alapanyagait képezik.

Buriánt ez a javaslat sem bírta engedékenységre. A hónap végéig Hohenlohének írt levelek hajthatatlanságról tanúskodnak és a vádaskodás jegyében fogantak. Később Burián Tschirschky is számon kérte, hogy miért nem figyelmeztette a Ballhausplatzot időben arra, hogy a német kormány megváltoztatta korábbi álláspontját. Május 31-én Hohenlohe azt jelentette Bécsbe – Jagowval történt megbeszélése után –, hogy Tschirschky igenis többször figyelmeztette erre a közös külügyminisztert, aki „bosszúsan reagált”,¹¹⁰ tehát nyilvánvalóan tudnia kellett az ügyről. Hohenlohe megjegyezte a német külügyminiszternek, hogy bárkinek jogában áll a véleményét megváltoztatni, de egy ilyen nagy fontosságú ügyben elvárható lett volna, hogy Berlin *klipp und klar* (kerek perec) írásban is közli a változást Béccsel. Hohenlohe – a diplomáciában meglehetősen szokatlan – számonkérése kihozta a sodrából Jagowot, aki az esetről feljegyzést is készített. Hohenlohe az utóbbi mozzanatról arra következtetett, hogy a miniszter felelősségre akarja vonni (?) Tschirschkyt, aki vagy egyáltalán nem teljesítette a megbízatást, vagy pedig túlságosan „felvizezve” adta elő az információt Bécsben. Tekintettel arra, hogy minden jel Burián tájékozatlanságát mutatja az áprilisi tárgyalásokon, az utóbbinak kell inkább hitelt adnunk. De a veszekedésen túl minden változatlanak tűnt Hohenlohe számára, beleértve azt is, hogy a *Pufferstaat* eszméje továbbra is programon maradt Berlinben.

Néhány nap elteltével Lengyelország jövőjének kérdése mindkét fél részéről több hellyel hátrébb került a fontossági listán, aminek okát a katasztrófába torokkolló hadieseményekben kell keresni. Június 4-én Alekszej Bruszilov lovassági tábornok négy hadseregbe szervezett negyven gyaloghadosztállyal és tizenöt lovashadosztállyal Kovel, Luck és Csernovic térségében áttörte a központi hatalmak keleti frontját. Az egész nyáron át tartó offenzíva kihatott a német–osztrák–magyar viszonyra is. A háború hátralévő részére ugyanis megszűnt a politikai egyensúly a szövetségesek között. Ennek az volt az oka, hogy végérvényesen bebizonyosodott a Monarchia katonai gyengesége. Ettől kezdve a németek mind politikai téren, mind a két hadsereg közötti viszonyban folyamatosan éreztették, hogy a Monarchia hadserege a német hadseregnek köszönheti, hogy 1916 nyarán nem omlott össze. A két tisztikar között gyakorivá váltak a torzsalkodások, a diplomáciában pedig a Monarchia alárendelte magát a német elképzeléseknek, lényegében „átadta” Berlinnek a Lengyelország jövője feletti rendelkezés jogát.

¹¹⁰ HHStA PA I. Allgemeines. Geheimakten. Krieg 1914–1918. Karton 501. Liasse XLVII/3 Subakten 10–12. Geheime Verhandlungen mit Deutschland 1914–1918. Hohenlohe Buriánnak, 1916. máj. 31.

Mi sem bizonyítja jobban, hogy a lengyelkérdés „hullámszerű” alakulása 1914 és 1918 között történelmi tény, mint az, hogy a németek 1918 végén mégiscsak „visszaadták” Lengyelországot a Monarchiának. Az osztrák–lengyel megoldás tehát a háború végén ismét aktuális programmá vált, bár az is igaz, hogy min-dennek a lengyel-ügy szempontjából már nem volt valódi jelentősége. A német hátraarc ugyanis kizárólag a közelgő háborús vereségnek volt köszönhető.

GERMAN–AUSTRO-HUNGARIAN NEGOTIATIONS ABOUT POLAND

Berlin, 14–15 April 1916.

by Zoltán Tefner

SUMMARY

At the beginning of World War I the Polish question was only marginally featured on the diplomatic agenda of the Central Powers. In the first months, the German political leadership envisaged the integration of Poland in some form – tribalism, independent kingdom, or province – into the Habsburg crown, were the Central Powers to win the war. However, this idea gradually changed. Partially influenced by German public opinion, and even more by pressure from industrial and financial circles, the German government increasingly endorsed the idea of drawing the Kingdom of Poland under German control somehow. Having concealed this change of opinion for several months, the German diplomacy openly declared its claim to Poland during the negotiations at Berlin in April 1916. Although Austro-Hungarian diplomacy had no other option but to accept the German decision, the diplomatic relationship between Germany and Austria-Hungary remained glacial for several months thereafter.

